Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
MICHAL BOBEK
της 5ης Φεβρουαρίου 2019[1]

Υπόθεση C-676/17

Oana Mădălina Călin
κατά
Direcția Regională a Finanțelor Publice Ploiești – Administrația Județeană a Finanțelor Publice Dâmbovița
Statul Român – Ministerul Finanțelor Publice
Administrația Fondului pentru Mediu

[αίτηση του Curtea de Apel Ploiești (εφετείου Ploieşti, Ρουμανία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Αρχές της καλόπιστης συνεργασίας, της ασφάλειας δικαίου, της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας – Επιστροφή φόρου που εισπράχθηκε κατά παραβίαση του δικαίου της Ένωσης – Αίτηση αναθεωρήσεως τελεσίδικης αποφάσεως με την οποία απορρίφθηκε αίτημα επιστροφής του εν λόγω φόρου – Προθεσμία υποβολής της αιτήσεως αναθεωρήσεως – Ημερομηνία αφετηρίας της προθεσμίας αυτής»

I. Εισαγωγή

1. Η O. M. Călin υποχρεώθηκε να καταβάλει περιβαλλοντικό τέλος προκειμένου να ταξινομηθεί στη Ρουμανία μεταχειρισμένο όχημα το οποίο είχε εισαγάγει από τη Γερμανία. Κατά την άποψή της, ο εν λόγω φόρος εισπράχθηκε κατά παραβίαση του δικαίου της Ένωσης. Άσκησε προσφυγή ζητώντας την επιστροφή του. Η προσφυγή της απορρίφθηκε. Η O. M. Călin δεν άσκησε έφεση. Ως εκ τούτου, η συγκεκριμένη απόφαση κατέστη τελεσίδικη.

2. Η O. M. Călin ζήτησε, σε δύο περιπτώσεις, αναθεώρηση της εν λόγω αποφάσεως. Κάθε μία από αυτές τις αιτήσεις στηριζόταν σε νέα απόφαση του Δικαστηρίου με την οποία κρίθηκε ότι φόρος όπως αυτός που της επιβλήθηκε συνιστά παραβίαση του δικαίου της Ένωσης. Η πρώτη αίτηση αναθεωρήσεως απορρίφθηκε. Η δεύτερη ευδοκίμησε και το αρχικό της αίτημα έγινε δεκτό. Ωστόσο, στην κατ' έφεση δίκη, η απόφαση με την οποία έγινε δεκτό το εν λόγω αίτημα εξαφανίστηκε. Βάσει μιας ερμηνείας του εθνικού δικαίου, στην οποία εν τω μεταξύ είχε προβεί το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο της Ρουμανίας, θεωρήθηκε ότι η αίτηση αναθεωρήσεως υποβλήθηκε εκπρόθεσμα.

1 Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

3. Με νέα αίτηση αναθεωρήσεως, η O. M. Călin βάλλει πλέον τόσο κατά της συγκεκριμένης ερμηνείας όσο και, εν γένει, κατά της εθνικής διαδικασίας αναθεωρήσεως. Υποστηρίζει ότι αμφότερες αντίκεινται στο δίκαιο της Ένωσης καθόσον, στην πράξη, καθιστούν ανέφικτη την επιστροφή φόρου ο οποίος, ακολούθως, με απόφαση του Δικαστηρίου κρίθηκε ασύμβατος με το δίκαιο της Ένωσης. Υπ' αυτές τις περιστάσεις, το Curtea de Apel Ploiești (εφετείο Ploiești, Ρουμανία) αποφάσισε να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα σχετικά με το συμβατό της συγκεκριμένης ερμηνείας, μεταξύ άλλων, με τις αρχές της ασφάλειας δικαίου, της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

II. Το νομικό πλαίσιο

Α. Το ρουμανικό δίκαιο

1. Ο κώδικας πολιτικής δικονομίας

4. Το άρθρο 509, παράγραφος 1, του Codul de procedură civilă (κώδικα πολιτικής δικονομίας)[2] καθορίζει λόγους αναθεωρήσεως των αποφάσεων. Πιο συγκεκριμένα, στα σημεία 10 και 11, ορίζει ότι επιτρέπεται η υποβολή αιτήσεως αναθεωρήσεως αν:

«10. το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει κρίνει ότι υπήρξε προσβολή θεμελιωδών δικαιωμάτων ή ελευθεριών συνεπεία δικαστικής αποφάσεως και εξακολουθούν να υφίστανται οι σοβαρές συνέπειες της προσβολής αυτής·

11. μετά την τελεσιδικία της εν λόγω αποφάσεως, το Curtea Constituțională (Συνταγματικό Δικαστήριο) εξέδωσε απόφαση επί ενστάσεως προβληθείσας στη συγκεκριμένη υπόθεση, κρίνοντας αντισυνταγματική τη διάταξη που αποτέλεσε το αντικείμενο της εν λόγω ενστάσεως».

5. Το άρθρο 511 του κώδικα πολιτικής δικονομίας προβλέπει διαφορετικές προθεσμίες για την υποβολή αιτήσεως αναθεωρήσεως αλλά και διαφορετικές ημερομηνίες αφετηρίας των προθεσμιών αυτών. Τόσο οι προθεσμίες όσο και η ημερομηνία αφετηρίας τους διαφέρουν αναλόγως του εκάστοτε λόγου αναθεωρήσεως. Η παράγραφος 1 τάσσει γενική προθεσμία ενός μηνός.

6. Το άρθρο 511, παράγραφος 3, είναι διατυπωμένο ως εξής: «όσον αφορά τους λόγους που προβλέπονται από το άρθρο 509, παράγραφος 1, σημεία 10 και 11, η προθεσμία είναι τρεις μήνες από την ημερομηνία δημοσιεύσεως της αποφάσεως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ή της αποφάσεως του Curtea Constituțională [Συνταγματικού Δικαστηρίου] στη *Monitorul Oficial al României, Partea I*».

2. Ο νόμος 554/2004 και η εθνική νομολογία σχετικά με τον νόμο αυτόν

7. Το άρθρο 21 του Legea contenciosului administrativ nr. 554/2004 (νόμου 554/2004 περί των διοικητικών διαφορών)[3], της 2ας Δεκεμβρίου 2004 (στο εξής: νόμος 554/2004), επιγράφεται «Έκτακτα ένδικα μέσα». Η παράγραφος 2 του εν λόγω άρθρου είχε αρχικώς ως εξής:

«Λόγο αναθεωρήσεως αποτελεί, εκτός από εκείνους που προβλέπονται στον κώδικα πολιτικής δικονομίας, η έκδοση τελεσίδικης αποφάσεως κατά παράβαση της αρχής της υπεροχής του […] δικαίου [της Ένωσης], κατά το άρθρο 148, παράγραφος 2, σε συνδυασμό με το άρθρο 20, παράγραφος 2, του Συντάγματος της Ρουμανίας, όπως έχει τροποποιηθεί. Η αίτηση αναθεωρήσεως κατατίθεται εντός 15 ημερών από την επίδοση, η οποία πραγματοποιείται, με αίτηση του

2 *Monitorul Oficial al României*, τεύχος I, αριθ. 485 της 15ης Ιουλίου 2010, όπως τροποποιήθηκε στη συνέχεια.

3 *Monitorul Oficial al României*, τεύχος I, αριθ. 1154 της 7ης Δεκεμβρίου 2004.

ενδιαφερομένου αναλυτικώς αιτιολογημένη, κατά παρέκκλιση από τον κανόνα του άρθρου 17, παράγραφος 3, εντός 15 ημερών από την έκδοση της αποφάσεως. Η αίτηση αναθεωρήσεως εξετάζεται επειγόντως και κατά προτεραιότητα, εντός μέγιστης προθεσμίας 60 ημερών από την κατάθεσή της.»

8. Με την απόφαση 1609/2010 της 9ης Δεκεμβρίου 2010[4], το Curtea Constituțională (Συνταγματικό Δικαστήριο, Ρουμανία) έκρινε ότι η δεύτερη περίοδος του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 ήταν αντισυνταγματική λόγω κακής διατυπώσεως και, ως εκ τούτου, δημιουργούσε ασάφεια ικανή να εμποδίσει την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος προσβάσεως στη δικαιοσύνη.

9. Στη συνέχεια, ο Legea nr. 299/2011 pentru abrogarea alin. (2) al art. 21 din Legea contenciosului administrativ nr. 554/2004 (νόμος 299/2011 για την κατάργηση της παραγράφου 2 του άρθρου 21 του νόμου 554/2004 περί των διοικητικών διαφορών)[5] (στο εξής: νόμος 299/2011) κατήργησε στο σύνολό του το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004.

10. Ωστόσο, ο νόμος 299/2011 κηρύχθηκε με τη σειρά του αντισυνταγματικός με την απόφαση 1039/2012 της 5ης Δεκεμβρίου 2012 του Curtea Constituțională (Συνταγματικού Δικαστηρίου)[6]. Στην απόφαση εκείνη, το Curtea Constituțională (Συνταγματικό Δικαστήριο) έκρινε τα εξής: «το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 θα συνεχίσει να παράγει έννομα αποτελέσματα μετά τη δημοσίευση της παρούσας αποφάσεως στη *Monitorul Oficial al României*, με εξαίρεση τις διατάξεις της δεύτερης περιόδου του κειμένου αυτού, οι οποίες κηρύχθηκαν αντισυνταγματικές με την υπ' αριθ. 1609 απόφαση της 9ης Δεκεμβρίου 2010 […]. Οι εν λόγω διατάξεις έχουν παύσει να παράγουν έννομα αποτελέσματα […]. Όσον αφορά τις διατάξεις του άρθρου 21, παράγραφος 2, πρώτη και τρίτη περίοδος, αυτές θα συνεχίσουν να παράγουν έννομα αποτελέσματα».

11. Κατά συνέπεια, μετά τη δημοσίευση της αποφάσεως 1039/2012 του Curtea Constituțională (Συνταγματικού Δικαστηρίου) στη *Monitorul Oficial al României* στις 29 Ιανουαρίου 2013, η πρώτη και τρίτη περίοδος του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 περιελήφθησαν εκ νέου στον ισχύοντα νόμο. Αντιθέτως, η δεύτερη περίοδος της εν λόγω διατάξεως, στην οποία περίοδο καθορίζονται τόσο η προθεσμία για τις αιτήσεις αναθεωρήσεως όσο και η ημερομηνία αφετηρίας της προθεσμίας αυτής, εξακολούθησαν να μην παράγουν έννομα αποτελέσματα.

12. Στις 12 Δεκεμβρίου 2016, το Înalta Curte de Casație și Justiție – Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο – τμήμα αρμόδιο για την επίλυση νομικών ζητημάτων) (στο εξής: ΑΑΔ) εξέδωσε, στο πλαίσιο διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως για την επίλυση νομικού ζητήματος, την απόφαση 45/2016[7]. Στην απόφαση εκείνη, το ΑΑΔ έκρινε ως εξής:

«Κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή του άρθρου 21, παράγραφος 2, πρώτη περίοδος, του νόμου 554/2004, όπως αυτό τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με νεότερες διατάξεις, η αίτηση αναθεωρήσεως είναι παραδεκτή βάσει των αποφάσεων του [Δικαστηρίου], ανεξαρτήτως της ημερομηνίας κατά την οποία δημοσιεύθηκαν και ανεξαρτήτως του αν στην κύρια δίκη έγινε επίκληση των προϋφιστάμενων διατάξεων του δικαίου της Ένωσης που παραβιάστηκαν με την απόφαση της οποίας ζητείται η αναθεώρηση.

4 *Monitorul Oficial al României*, τεύχος I, αριθ. 70 της 27ης Ιανουαρίου 2011.

5 *Monitorul Oficial al României*, τεύχος I, αριθ. 916 της 22ας Δεκεμβρίου 2011.

6 *Monitorul Oficial al României*, τεύχος I, αριθ 61 της 29ης Ιανουαρίου 2013.

7 Monitorul *Oficial al României*, τεύχος I, αριθ. 386 της 23ης Μαΐου 2017.

Η προθεσμία για την υποβολή αιτήσεως αναθεωρήσεως βάσει του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 είναι ένας μήνας από την ημερομηνία επιδόσεως της τελεσίδικης αποφάσεως που αποτελεί το αντικείμενο της αιτήσεως αναθεωρήσεως.»

13. Κατά συνέπεια, με την απόφαση 45/2016, το ΑΑΔ καθόρισε την προθεσμία για την υποβολή αιτήσεως αναθεωρήσεως βάσει του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 και την ημερομηνία αφετηρίας της εν λόγω προθεσμίας, δηλαδή ένα μήνα από την ημερομηνία επιδόσεως της τελεσίδικης αποφάσεως που αποτελεί το αντικείμενο της αιτήσεως αναθεωρήσεως.

III. Τα πραγματικά περιστατικά, η διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και το προδικαστικό ερώτημα

14. Στις 12 Απριλίου 2013, η O. M. Călin αγόρασε ένα μεταχειρισμένο επιβατικό αυτοκίνητο που προηγουμένως είχε ταξινομηθεί στη Γερμανία.

15. Η Serviciul Public Comunitar Regim Permise de Conducere și Înmatriculare a Vehiculelor Târgoviște (Δημόσια Υπηρεσία Διπλωμάτων Οδηγήσεως και Ταξινομήσεως Οχημάτων του Târgoviște, Ρουμανία) έκρινε ότι η ταξινόμηση του οχήματος της O. M. Călin υπόκειται στην καταβολή του περιβαλλοντικού τέλους που προβλέπεται από το Ordonanța de urgență nr. 9/2013 privind timbrul de mediu pentru autovehicule (επείγον κυβερνητικό διάταγμα 9/2013 περί περιβαλλοντικού τέλους επί των μηχανοκινήτων οχημάτων) [8] (στο εξής: ΕΚΔ 9/2013). Ο φόρος αυτός, ύψους 968 ρουμανικών λέου (RON), καταβλήθηκε από την O. M. Călin στις 12 Ιουνίου 2013.

16. Η O. M. Călin άσκησε προσφυγή ενώπιον του Tribunalul Dâmbovița (πρωτοδικείου Dâmbovița, Ρουμανία) (στο εξής: πρωτοβάθμιο δικαστήριο). Αντικείμενο της προσφυγής της ήταν η επιστροφή, πλέον τόκων, του ποσού που καταβλήθηκε ως περιβαλλοντικό τέλος. Προς στήριξη της προσφυγής της, η O. M. Călin προέβαλε ότι ο εν λόγω φόρος είναι ασύμβατος με το δίκαιο της Ένωσης.

17. Με απόφαση της 15ης Μαΐου 2014, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή, κρίνοντας ότι οι διατάξεις του ΕΚΔ 9/2013 δεν είναι ασύμβατες με το δίκαιο της Ένωσης. Δεδομένου ότι η O. M. Călin δεν άσκησε έφεση, η απόφαση αυτή κατέστη τελεσίδικη.

18. Στις 28 Απριλίου 2015, η O. M. Călin υπέβαλε ενώπιον του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου *μια (πρώτη) αίτηση αναθεωρήσεως* της εν λόγω αποφάσεως. Υποστήριξε ότι, βάσει της αποφάσεως του Δικαστηρίου της 14ης Απριλίου 2015, Manea (C-76/14, EU:C:2015:216), το περιβαλλοντικό τέλος είναι ασύμβατο με το δίκαιο της Ένωσης και ότι, κατά συνέπεια, πρέπει να της επιστραφεί. Με απόφαση που εξέδωσε στις 16 Ιουνίου 2015, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο απέρριψε την ως άνω αίτηση αναθεωρήσεως, κρίνοντας ότι η λύση που δόθηκε με την απόφαση Manea δεν έχει αντίκτυπο στη λύση που υιοθέτησε η απόφαση κατά της οποίας υποβλήθηκε η αίτηση αναθεωρήσεως.

19. Η O. M. Călin άσκησε ενώπιον του Curtea de Apel Ploiești (εφετείου Ploiești, Ρουμανία) (στο εξής: δευτεροβάθμιο δικαστήριο) έφεση κατά της αποφάσεως αυτής, η οποία έφεση απορρίφθηκε. Κατά συνέπεια, η απόφαση της 16ης Ιουνίου 2015 κατέστη τελεσίδικη.

20. Στις 17 Αυγούστου 2016, η O. M. Călin υπέβαλε *(δεύτερη) αίτηση αναθεωρήσεως* της αποφάσεως του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου της 15ης Μαΐου 2014. Η αίτηση αυτή στηρίχθηκε στην απόφαση του Δικαστηρίου της 9ης Ιουνίου 2016, Budișan (C-586/14, EU:C:2016:421). Με απόφαση που εξέδωσε στις 11 Οκτωβρίου 2016, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο έκανε δεκτή την αίτηση αναθεωρήσεως. Στηριζόμενο ειδικά στην απόφαση Budișan, έκρινε ότι στην υπό κρίση υπόθεση έχει εφαρμογή το άρθρο 21 του νόμου 554/2004, το οποίο επιτρέπει την αναθεώρηση αποφάσεων που συνιστούν παραβίαση της

8 *Monitorul Oficial al României*, τεύχος I, αριθ. 119 της 4ης Μαρτίου 2013.

αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης. Ως εκ τούτου, η απόφαση της 15ης Μαΐου 2014 τροποποιήθηκε στο σύνολό της και, ως προς την ουσία, έγινε δεκτή η προσφυγή της O. M. Călin. Πράγματι, το εν λόγω δικαστήριο έκρινε ότι ο επίμαχος φόρος είναι ασύμβατος με το δίκαιο της Ένωσης και, κατά συνέπεια, διέταξε την επιστροφή του, πλέον τόκων.

21. Με απόφαση που εξέδωσε στις 16 Ιανουαρίου 2017, το δευτεροβάθμιο δικαστήριο έκανε δεκτή την έφεση που είχε ασκήσει η δημόσια αρχή και εξαφάνισε στο σύνολό της την απόφαση της 11ης Οκτωβρίου 2016. Το δικαστήριο αυτό δέχθηκε την ένσταση ότι η επίμαχη αίτηση αναθεωρήσεως υποβλήθηκε εκπροθέσμως βάσει της αποφάσεως 45/2016 του ΑΑΔ της 12ης Δεκεμβρίου 2016, κατά την οποία η προθεσμία υποβολής των αιτήσεων αυτών είναι ένας μήνας από την ημερομηνία επιδόσεως της τελεσίδικης αποφάσεως που αποτελεί το αντικείμενο της αιτήσεως αναθεωρήσεως[9]. Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο παρατήρησε, εφαρμόζοντας την εν λόγω απόφαση του ΑΑΔ, ότι η απόφαση της οποίας ζητήθηκε η αναθεώρηση (δηλαδή η απόφαση του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου της 15ης Μαΐου 2014) επιδόθηκε στις 26 Μαΐου 2014, ενώ η (δεύτερη) αίτηση αναθεωρήσεως κατατέθηκε στις 17 Αυγούστου 2016, ήτοι πολύ αργότερα από την παρέλευση της προθεσμίας του ενός μηνός.

22. Στις 7 Μαρτίου 2017, η O. M. Călin υπέβαλε *(τρίτη) αίτηση αναθεωρήσεως* όσον αφορά την απόφαση του δευτεροβαθμίου δικαστηρίου της 16ης Ιανουαρίου 2017. Αυτή η αίτηση αποτελεί το αντικείμενο της κύριας δίκης. Με την εν λόγω αίτηση, η O. M. Călin υποστηρίζει ότι η απόφαση της 16ης Ιανουαρίου 2017 συνιστά παραβίαση, ιδίως, της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας που προβλέπεται από το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ. Διατείνεται ότι η συγκεκριμένη απόφαση, στον βαθμό που εφάρμοσε την απόφαση 45/2016 του ΑΑΔ, καθιστά αδύνατη την επιστροφή φόρου τον οποίο η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Budișan έκρινε ασύμβατο με το δίκαιο της Ένωσης.

23. Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο, ήτοι το Curtea de Apel Ploiești (εφετείο Ploiești, στο εξής: αιτούν δικαστήριο), ουσιαστικά, συμμερίζεται τις αμφιβολίες της O. M. Călin ως προς το αν το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004, όπως ερμηνεύθηκε με την απόφαση 45/2016 του ΑΑΔ, είναι συμβατό με το δίκαιο της Ένωσης και ειδικότερα, μεταξύ άλλων, με τις αρχές της καλόπιστης συνεργασίας, της ασφάλειας δικαίου, της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Παράλληλα, το αιτούν δικαστήριο παραπέμπει στη νομολογία του Δικαστηρίου κατά την οποία το δίκαιο της Ένωσης δεν επιβάλλει στον εθνικό δικαστή να αφήσει ανεφάρμοστους τους εθνικούς δικονομικούς κανόνες περί τελεσιδικίας των δικαστικών αποφάσεων, ακόμη και αν τούτο θα καθιστούσε δυνατή την άρση εσωτερικής καταστάσεως η οποία είναι ασύμβατη με το δίκαιο της Ένωσης. Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει ότι το Δικαστήριο έχει επίσης κρίνει ότι, αν οι εφαρμοστέοι εσωτερικοί δικονομικοί κανόνες προβλέπουν, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, τη δυνατότητα εθνικού δικαστηρίου να αναθεωρήσει απόφαση έχουσα ισχύ δεδικασμένου, προκειμένου να δημιουργήσει κατάσταση συμβατή με το εθνικό δίκαιο, η δυνατότητα αυτή πρέπει, σύμφωνα με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, να υπερισχύσει αν πληρούνται οι προϋποθέσεις αυτές ώστε η επίμαχη κατάσταση να ευθυγραμμιστεί με το δίκαιο της Ένωσης.

24. Όσον αφορά προσφυγές για την επιστροφή του περιβαλλοντικού τέλους που είχαν τελεσίδικα απορριφθεί πριν από την έκδοση της αποφάσεως του Δικαστηρίου στην υπόθεση Budișan, η διάταξη περί παραπομπής επισημαίνει ότι το μοναδικό διαθέσιμο τώρα ένδικο μέσο είναι η αίτηση αναθεωρήσεως δυνάμει του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004. Κατά συνέπεια, αν το αιτούν δικαστήριο εφαρμόσει την απόφαση 45/2016 του ΑΑΔ, η O. M. Călin δεν θα είναι πλέον σε θέση να ζητήσει την αναθεώρηση της αποφάσεως της 16ης Ιανουαρίου 2017 και, ως εκ τούτου, δεν θα μπορέσει να της επιστραφεί ο σχετικός φόρος.

9 Βλ. σημεία 12 και 13 των παρουσών προτάσεων.

25. Υπ' αυτές τις περιστάσεις, το Curtea de Apel Ploiești (εφετείο Ploiești) αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Πρέπει το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, που αναφέρεται στην αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, τα άρθρα 17, 20, 21 και 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το άρθρο 110 ΣΛΕΕ, η αρχή της ασφάλειας δικαίου και οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, που απορρέουν από την αρχή της δικονομικής αυτονομίας, να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση, και συγκεκριμένα στο άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου αριθ. 554/2004 περί των διοικητικών διαφορών, όπως ερμηνεύθηκε με την απόφαση υπ' αριθ. 45/2016 του Înalta Curte de Casație și Justiție (ICCJ) – ompletul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept (Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου – τμήματος αρμόδιου για την επίλυση νομικών ζητημάτων), σύμφωνα με την οποία η αίτηση αναθεωρήσεως βάσει του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου αριθ. 554/2004 μπορεί να ασκηθεί εντός προθεσμίας ενός μηνός από την ημερομηνία επιδόσεως της τελεσίδικης αποφάσεως της οποίας ζητείται η αναθεώρηση;»

26. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η Ρουμανική Κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Αμφότεροι οι μετέχοντες στην προδικαστική διαδικασία ανέπτυξαν προφορικώς τις παρατηρήσεις τους κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση που διεξήχθη στις 28 Νοεμβρίου 2018.

IV. Ανάλυση

27. Οι παρούσες προτάσεις είναι διαρθρωμένες ως εξής: θα αρχίσω διευκρινίζοντας για ποιο λόγο φρονώ ότι η παρούσα αίτηση προδικαστικής αποφάσεως είναι παραδεκτή (υπό Α). Ακολούθως, κατόπιν δύο εισαγωγικών παρατηρήσεων (υπό Β), θα αναλύσω το υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα υπό το πρίσμα των αρχών της ασφάλειας δικαίου, της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας (υπό Γ). Δεδομένου ότι, ακόμη και μετά από αυτή την ανάλυση, εξακολουθώ να είμαι κάπως μπερδεμένος σχετικά με τον ακριβή χαρακτήρα του επίμαχου εθνικού ενδίκου μέσου, θα ολοκληρώσω την ανάλυσή μου με λίγες παρατηρήσεις σχετικά με τις εναλλακτικές λύσεις που παρέχει το δίκαιο της Ένωσης σε περιπτώσεις όπου η επιστροφή φόρου που εισπράχθηκε κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης ζητείται σε χρόνο κατά τον οποίο δεν είναι πλέον δυνατή η επανεξέταση τελεσίδικης δικαστικής αποφάσεως (υπό Δ).

Α. Το παραδεκτό της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως

28. Είναι παραδεκτό το προδικαστικό ερώτημα σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 στην οποία προέβη το ΑΑΔ με την υπ' αριθ. 45/2016 απόφασή του και η οποία ερμηνεία, κατά το εθνικό δίκαιο, προφανώς δεν ήταν δεσμευτική όταν εκδόθηκε η απόφαση επί της δεύτερης αιτήσεως αναθεωρήσεως;

29. Η απόφαση του ΑΑΔ εκδόθηκε στο πλαίσιο διαδικασίας προδικαστικής αποφάσεως για την επίλυση νομικού ζητήματος. Σχετικά με αυτό το είδος διαδικασίας, η διάταξη περί παραπομπής επισημαίνει ότι το άρθρο 521, παράγραφος 3, του κώδικα πολιτικής δικονομίας ορίζει ότι «[…] η λύση που δίνεται επί νομικών ζητημάτων δεσμεύει, από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως, το δικαστήριο που υπέβαλε τη σχετική αίτηση και, από την ημερομηνία δημοσιεύσεως της αποφάσεως στη *Monitorul Oficial al României, Partea I*, τα άλλα δικαστήρια».

30. Από τις γραπτές παρατηρήσεις της Ρουμανικής Κυβερνήσεως και της Επιτροπής προκύπτει ότι, μολονότι η απόφαση 45/2016 εκδόθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2016, δημοσιεύθηκε στη *Monitorul Oficial al României* μόλις στις 23 Μαΐου 2017. Εξάλλου, η απόφαση αυτή εκδόθηκε προκειμένου να επιλυθεί το νομικό ζήτημα που υποβλήθηκε στο ΑΑΔ από το Curtea de Apel Cluj (εφετείο Cluj, Ρουμανία). Επομένως, σύμφωνα με το άρθρο 521, παράγραφος 3, του κώδικα πολιτικής δικονομίας, η

εν λόγω απόφαση ήταν δεσμευτική για το συγκεκριμένο δικαστήριο από την ημερομηνία εκδόσεώς της. Ωστόσο, για τα άλλα δικαστήρια, συμπεριλαμβανομένου του αιτούντος δικαστηρίου, ήτοι του Curtea de Apel Ploieşti (εφετείου Ploieşti), κατέστη δεσμευτική μόνο με τη δημοσίευσή της στη *Monitorul Oficial al României* στις 23 Μαΐου 2017.

31. Κατά συνέπεια, δημιουργούνται αμφιβολίες ως προς το αν το αιτούν δικαστήριο ήταν υποχρεωμένο να εφαρμόσει στην απόφασή του της 16ης Ιανουαρίου 2017, όπου αποφάνθηκε επί της δεύτερης αιτήσεως αναθεωρήσεως, την ερμηνεία του ΑΑΔ σχετικά με το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004. Πράγματι, ακριβώς αυτή η ερμηνεία του ΑΑΔ αποτελεί τον πυρήνα του προδικαστικού ερωτήματος, καθόσον, εξ όσων αντιλαμβάνομαι, με αυτήν την απόφαση του ΑΑΔ καθορίστηκε, στην πράξη, η προθεσμία του ενός μηνός από την ημερομηνία επιδόσεως της τελεσίδικης αποφάσεως.

32. Κατά την άποψή μου, μολονότι στην υπό κρίση υπόθεση υπάρχουν διάφορα στοιχεία που πράγματι μπορούν να δημιουργήσουν αμφιβολίες, εντούτοις το παραδεκτό της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως δεν συγκαταλέγεται μεταξύ αυτών.

33. Αποτελεί πάγια νομολογία ότι υπέρ των ερωτημάτων για την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης που τίθενται από τα εθνικά δικαστήρια υπάρχει τεκμήριο λυσιτέλειας[10]. Δεν είναι έργο του Δικαστηρίου, στο πλαίσιο του κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ συστήματος δικαστικής συνεργασίας, να θέσει εν αμφιβόλω ή να ελέγξει την ακρίβεια της εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου ερμηνείας εθνικών διατάξεων, δεδομένου ότι η ερμηνεία αυτή εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων[11].

34. Απαντώντας σε γραπτή ερώτηση που τέθηκε από το Δικαστήριο, η Ρουμανική Κυβέρνηση επιβεβαίωσε ότι η απόφαση 45/2016 εκδόθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2016 και δημοσιεύθηκε την ίδια ημέρα. Επιβεβαίωσε επίσης ότι, ακόμη και παρά το γεγονός ότι η απόφαση 45/2016 δεν ήταν τυπικώς δεσμευτική για το αιτούν δικαστήριο όταν αυτό εξέδωσε την απόφασή του της 16ης Ιανουαρίου 2017, το δικαστήριο αυτό –όπως και κάθε άλλο ρουμανικό δικαστήριο– ήδη γνώριζε την ύπαρξη και το περιεχόμενο της εν λόγω αποφάσεως.

35. Η περίπλοκη ιστορία του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004, περιγράφτηκε σε προηγούμενα σημεία των παρουσών προτάσεων[12]. Η συγκεκριμένη διάταξη θεσπίσθηκε αρχικώς από τον νομοθέτη το 2004, ακολούθως κηρύχθηκε εν μέρει αντισυνταγματική το 2010 και, ως εκ τούτου, καταργήθηκε από τον νομοθέτη το 2011. Στη συνέχεια, αναβίωσε κατά ένα μέρος το 2012 με άλλη απόφαση του Curtea Constituțională (Συνταγματικού Δικαστηρίου), μολονότι, όπως προκύπτει, χωρίς να τεθούν εφαρμοστέες προθεσμίες, οι οποίες καθορίστηκαν μεταγενέστερα με ερμηνευτική απόφαση του ΑΑΔ. Βάσει των ανωτέρω, φαίνεται ότι, από τη δεύτερη ακύρωση από το Curtea Constituțională (Συνταγματικό Δικαστήριο), με ισχύ από τις 29 Ιανουαρίου 2013, μέχρι την έκδοση της αποφάσεως υπ' αριθ. 45/2016 του ΑΑΔ στις 12 Δεκεμβρίου 2016, τα ρουμανικά δικαστήρια ήσαν αντιμέτωπα με μια κατάσταση στην οποία δεν προβλέπονταν (ρητές) προθεσμίες για την υποβολή αιτήσεως αναθεωρήσεως ή, πιθανώς, δεν προβλεπόταν καμία προθεσμία για την υποβολή τέτοιας αιτήσεως.

36. Αντιλαμβάνομαι ότι, όπως επισήμανε η Ρουμανική Κυβέρνηση, κατά την περίοδο αυτή η πρακτική των ρουμανικών δικαστηρίων χαρακτηριζόταν από αξιοσημείωτη «ερμηνευτική ποικιλομορφία». Υπό τις συνθήκες αυτές, είναι απολύτως κατανοητό ότι οποιοδήποτε ανώτερο εθνικό δικαστήριο θα επεδίωκε την ενοποίηση αυτής της ερμηνευτικής ποικιλομορφίας.

10 Για πρόσφατο παράδειγμα, βλ. απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 16).

11 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 13).

12 Σημεία 7 έως 13 των παρουσών προτάσεων.

37. Ωστόσο, αυτό που ίσως είναι ελαφρώς πιο συζητήσιμο είναι ο τρόπος με τον οποίο καθορίστηκε σε εθνικό επίπεδο η συγκεκριμένη προθεσμία, η οποία, στην πράξη, περιορίζει ή ακόμη και στερεί από ορισμένα πρόσωπα το δικαίωμα προσβάσεως στη δικαιοσύνη. Οι επιβαλλόμενοι στα θεμελιώδη δικαιώματα περιορισμοί καθώς και οι προϋποθέσεις προσβάσεως στη δικαιοσύνη πρέπει, μεταξύ άλλων απαιτήσεων, να καθορίζονται με νόμο. Στην υποχρέωση αυτή περιλαμβάνονται ορισμένες ελάχιστες απαιτήσεις σχετικά με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του σχετικού νόμου, συμπεριλαμβανομένων της δυνατότητας των ενδιαφερομένων να έχουν πρόσβαση σε αυτόν και της απαιτήσεως να είναι διατυπωμένος κατά τρόπο αρκούντως σαφή και δυνάμενο να προβλεφθεί [13]. Μολονότι οι απαιτήσεις αυτές δεν είναι ίδιες, για παράδειγμα, με τα κριτήρια για την κράτηση αλλοδαπών με σκοπό τη μεταγωγή τους σε άλλο κράτος μέλος, πράγμα το οποίο ισοδυναμεί, ουσιαστικά, με στέρηση της ελευθερίας και, ως εκ τούτου, μπορεί να προβλέπεται μόνον από δεσμευτικές διατάξεις γενικής εφαρμογής (ήτοι από γραπτή νομοθεσία και όχι από τη νομολογία) [14], εντούτοις μπορεί πράγματι να αμφισβητηθεί σε ποιον βαθμό η «νεκροζώντανη» ιστορία του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 πληροί τις ανωτέρω απαιτήσεις, ιδίως δε εκείνες που αφορούν τη δυνατότητα προβλέψεως.

38. Πάντως, τούτο δεν είναι το αντικείμενο της υπό κρίση υποθέσεως, τουλάχιστον όχι άμεσα. Ασφαλώς υπάρχει μικρό «άρωμα αναδρομικότητας» στο γεγονός ότι δικαστήριο εφάρμοσε μια προθεσμία η οποία, από τυπικής απόψεως, δεν είχε εφαρμογή κατά τον χρόνο που εξέδωσε την απόφασή του. Ωστόσο, απ' ό,τι φαίνεται, στο πλαίσιο της επικρατούσας σε εθνικό επίπεδο «ερμηνευτικής ποικιλομορφίας», το δικαστήριο αυτό είχε, ούτως ή άλλως, τη διακριτική ευχέρεια να επιλέξει ποια προθεσμία θα εφαρμόσει. Κατά συνέπεια, αδυνατώ να διακρίνω πώς θα μπορούσε να προσαφθεί σε εθνικό δικαστή ότι, στο πλαίσιο αυτής της καταστάσεως, αποφάσισε να λάβει υπόψη προθεσμία καθορισθείσα με απόφαση ενός ιεραρχικά ανώτερου δικαστηρίου (η οποία εκδόθηκε με σκοπό ακριβώς την εξομάλυνση αυτής της καταστάσεως), ακόμη και σε χρόνο κατά τον οποίο η χρήση της συγκεκριμένης προθεσμίας δεν ήταν *ακόμη* τυπικώς δεσμευτική για το δικαστήριο αυτό, αλλά επρόκειτο να καταστεί στο εγγύς μέλλον.

39. Επομένως, κατόπιν των εκτιμήσεων αυτών, αλλά λαμβάνοντας υπόψη επίσης τη συνεχιζόμενη σημασία του προδικαστικού ερωτήματος για το αιτούν δικαστήριο [15], φρονώ ότι δεν χωρεί αμφιβολία ως προς το παραδεκτό της παρούσας αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως.

Β. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

40. Δύο εισαγωγικές παρατηρήσεις επιβάλλονται σχετικά, πρώτον, με τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης που είναι κρίσιμες για τη λύση της συγκεκριμένης διαφοράς και, δεύτερον, με τη σχέση μεταξύ της παρούσας υποθέσεως και της υποθέσεως επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση Târșia [16].

41. Πρώτον, στο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο μνημονεύει ορισμένες διατάξεις και αρχές του δικαίου της Ένωσης: το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ (αρχή της καλόπιστης συνεργασίας)· τα άρθρα 17, 20, 21 και 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (στο εξής: Χάρτης)· το άρθρο 110 ΣΛΕΕ· την αρχή της ασφάλειας δικαίου και τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, οι οποίες απορρέουν από την αρχή της δικονομικής αυτονομίας.

13 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: ΕΔΔΑ) της 13ης Φεβρουαρίου 2003, Refah Partisi (The Welfare Party) κ.λπ. κατά Τουρκίας (CE:ECHR:2003:0213JUD004134098, § 57), της 9ης Ιουλίου 2009, Mooren κατά Γερμανίας (CE:ECHR:2009:0709JUD001136403, § 76), ή της 21ης Οκτωβρίου 2013, Del Río Prada κατά Ισπανίας (CE:ECHR:2013:1021JUD004275009, § 125).

14 Προσφάτως, για παράδειγμα, απόφαση της 15ης Μαρτίου 2017, Al Chodor (C-528/15, EU:C:2017:213, σκέψεις 42 έως 44).

15 Μολονότι μπορεί να είναι συζητήσιμο το αν το αιτούν δικαστήριο δεσμευόταν από την ερμηνευτική δήλωση του ΑΑΔ όταν αποφάνθηκε επί της *δεύτερης* αιτήσεως αναθεωρήσεως τον Ιανουάριο του 2017, δεν υπάρχει αμφιβολία ως προς το ότι το ίδιο αυτό δικαστήριο δεσμεύεται πλέον από την εν λόγω απόφαση όσον αφορά την κρίση του επί της *τρίτης* αιτήσεως. Υποθέτω ότι τώρα το ίδιο ισχύει επίσης για όλα τα άλλα ρουμανικά δικαστήρια.

16 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015 (C-69/14, EU:C:2015:662).

42. Για να απαντηθεί το προδικαστικό ερώτημα, θεωρώ αρκετό να εξεταστεί αν νομοθεσία όπως αυτή της κύριας δίκης είναι συμβατή με τις αρχές της ασφάλειας δικαίου, της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, υπό το πρίσμα της γενικής αρχής της καλόπιστης συνεργασίας που διατυπώνεται στο άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ [17]. Το άρθρο 47 του Χάρτη (το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και δίκαιης δίκης) μπορεί να παράσχει επιπλέον συνδρομή για την εκτίμηση της απαιτήσεως αποτελεσματικότητας, ιδίως όσον αφορά την έννοια της πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου.

43. Δεύτερον, θα πρέπει να υπομνησθεί ότι, στην υπόθεση Târșia [18], το Δικαστήριο είχε ήδη κληθεί να εκτιμήσει τη συμβατότητα του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 με το δίκαιο της Ένωσης.

44. Το ερώτημα που τέθηκε στην υπόθεση εκείνη είναι παρόμοιο με αυτό της παρούσας υποθέσεως. Σκοπός ήταν να αποσαφηνιστεί η συμβατότητα του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004, με σχεδόν τις ίδιες διατάξεις και αρχές του δικαίου της Ένωσης [19]. Ωστόσο, το ζήτημα της συμβατότητας του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 με το δίκαιο της Ένωσης εξετάστηκε υπό εντελώς διαφορετική οπτική γωνία.

45. Ο D. C. Târșia είχε υποχρεωθεί να καταβάλει έναν φόρο μηχανοκίνητων οχημάτων ο οποίος, κατά την άποψή του, ήταν ασύμβατος με το άρθρο 110 ΣΛΕΕ. Άσκησε αγωγή για να επιτύχει την επιστροφή του συγκεκριμένου φόρου. Η αγωγή του έγινε δεκτή πρωτοδίκως το 2007, αλλά, κατόπιν εφέσεως, απορρίφθηκε εν μέρει το 2008. Το 2011, μετά την απόφαση της 7ης Απριλίου 2011, Tatu (C-402/09, EU:C:2011:219), ο D. C. Târșia υπέβαλε αίτηση αναθεωρήσεως της εφετειακής αποφάσεως, υποστηρίζοντας ότι ο επίμαχος φόρος πρέπει να του επιστραφεί στο ακέραιο. Μολονότι η απόφαση της οποίας ζητήθηκε η αναθεώρηση είχε εκδοθεί στο πλαίσιο *πολιτικής δίκης*, ο D. C. Târșia υπέβαλε την αίτηση αναθεωρήσεως βάσει του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004, δηλαδή του νόμου *περί των διοικητικών διαφορών*. Τούτο διότι οι εφαρμοστέοι στις πολιτικές δίκες δικονομικοί κανόνες δεν παρείχαν τη δυνατότητα υποβολής αιτήσεως αναθεωρήσεως τελεσίδικης αποφάσεως λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης.

46. Εντός αυτού του δικονομικού πλαισίου, το αιτούν δικαστήριο στην υπόθεση Târșia ζήτησε να διευκρινιστεί αν το γεγονός ότι το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 επέτρεπε, μόνο σε διοικητικές δίκες και όχι σε πολιτικές δίκες, την αναθεώρηση τελεσίδικων αποφάσεων που συνιστούν παραβίαση του δικαίου της Ένωσης ήταν συμβατό με το δίκαιο της Ένωσης. Το Δικαστήριο συνήγαγε ότι το δίκαιο της Ένωσης, και ιδίως οι απαιτήσεις ισοδυναμίας και αποτελεσματικότητας, δεν αντιτίθεται σε μια τέτοια κατάσταση [20].

47. Αντιθέτως, η υπό κρίση υπόθεση αφορά μόνον τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες αίτηση αναθεωρήσεως βάσει του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 μπορεί να υποβληθεί κατά αποφάσεως που εκδόθηκε στο πλαίσιο διοικητικής δίκης. Επομένως, ακόμη και αν η απόφαση Târșia παρέχει κάποιες κατευθύνσεις για την υπό κρίση υπόθεση όσον αφορά τη γενική διατύπωση των απαιτήσεων ισοδυναμίας και αποτελεσματικότητας, δεν δίνει απάντηση στο ακριβές ερώτημα που τέθηκε από το αιτούν δικαστήριο.

17 Η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας φαίνεται πράγματι να είναι γενική αρχή, επιμέρους εκφράσεις της οποίας αποτελούν οι απαιτήσεις ισοδυναμίας και αποτελεσματικότητας: βλ., συναφώς, αποφάσεις της 27ης Ιουνίου 2013, Agrokonsulting-04 (C-93/12, EU:C:2013:432, σκέψη 36), της 19ης Οκτωβρίου 2017, Raimund (C-425/16, EU:C:2017:776, σκέψη 41), και της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 22).

18 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015 (C-69/14, EU:C:2015:662).

19 Δηλαδή τα άρθρα 17, 20, 21 και 47 του Χάρτη, το άρθρο 6 ΣΕΕ, το άρθρο 110 ΣΛΕΕ και η αρχή της ασφάλειας δικαίου.

20 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 41).

Γ. Η υποχρέωση επιστροφής των αχρεωστήτως καταβληθέντων φόρων: ασφάλεια δικαίου και αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης

48. Αποτελεί πάγια νομολογία ότι το δικαίωμα επιστροφής φόρων που εισπράχθηκαν από κράτος μέλος κατά παράβαση των κανόνων του δικαίου της Ένωσης αποτελεί τη συνέπεια και το συμπλήρωμα των δικαιωμάτων που παρέχουν σε ιδιώτες οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης οι οποίες απαγορεύουν τέτοιους φόρους. Επομένως, τα κράτη μέλη υποχρεούνται, κατ' αρχήν, να επιστρέφουν εντόκως φόρους που εισέπραξαν κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης[21]. Σε κάθε κράτος μέλος εναπόκειται, σύμφωνα με την αρχή της δικονομικής αυτονομίας, να θεσπίσει τους λεπτομερείς δικονομικούς κανόνες που διέπουν τα ένδικα βοηθήματα για την επιστροφή των φόρων αυτών, τηρώντας παράλληλα τις απαιτήσεις ισοδυναμίας και αποτελεσματικότητας[22].

49. Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ των απαιτήσεων αυτών και της αρχής της ασφάλειας δικαίου, επιμέρους έκφραση της οποίας συνιστά η αρχή του δεδικασμένου[23], το Δικαστήριο έχει επίσης κρίνει ότι «στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών μελών εναπόκειται ο καθορισμός των λεπτομερών κανόνων εφαρμογής της αρχής του δεδικασμένου, δυνάμει της αρχής της διαδικαστικής αυτονομίας των κρατών μελών, τηρουμένων πάντως των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας»[24].

50. Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως υπογραμμίσει τη σημασία που έχει, τόσο στην έννομη τάξη της Ένωσης όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις, η αρχή του δεδικασμένου. Έχει κρίνει ότι, προκειμένου να διασφαλισθεί τόσο η σταθερότητα του δικαίου και των εννόμων σχέσεων όσο και η ορθή απονομή της δικαιοσύνης, είναι σημαντικό να μην μπορεί να τεθεί ζήτημα κύρους των δικαστικών αποφάσεων οι οποίες έχουν καταστεί αμετάκλητες μετά την εξάντληση των προβλεπόμενων ενδίκων μέσων ή μετά την εκπνοή των προθεσμιών που τάσσονται για την άσκηση των ενδίκων αυτών μέσων, ακόμη και αν αυτό θα καθιστούσε δυνατή την άρση εσωτερικής καταστάσεως ασύμβατης με το δίκαιο της Ένωσης[25].

51. Κατά συνέπεια, από την άποψη του δικαίου της Ένωσης, τα κράτη μέλη *δεν είναι υποχρεωμένα* να επανεξετάσουν απόφαση με ισχύ δεδικασμένου προκειμένου να ληφθεί υπόψη η ερμηνεία κρίσιμης διατάξεως του δικαίου της Ένωσης στην οποία το Δικαστήριο προέβη μετά την έκδοση της εν λόγω αποφάσεως[26].

52. Πάντως, στις αποφάσεις Impresa Pizzarotti και Târșia, το Δικαστήριο επισήμανε επίσης ότι, αν οι εφαρμοστέοι εσωτερικοί δικονομικοί κανόνες προβλέπουν τη δυνατότητα του εθνικού δικαστηρίου να επανεξετάσει, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, απόφαση με ισχύ δεδικασμένου προκειμένου να δημιουργήσει κατάσταση συμβατή με το εθνικό δίκαιο, η δυνατότητα αυτή πρέπει, σύμφωνα με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, να κατισχύσει αν πληρούνται οι προϋποθέσεις αυτές, ώστε να αποκατασταθεί το συμβατό της επίμαχης καταστάσεως με το δίκαιο της Ένωσης[27].

21 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψεις 24 και 25 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

22 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψεις 26 και 27 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

23 Απόφαση της 1ης Ιουνίου 1999, Eco Swiss (C-126/97, EU:C:1999:269, σκέψη 46).

24 Αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 54), και της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 21).

25 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψεις 28 και 29). Βλ., επίσης, αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 38), της 16ης Μαρτίου 2006, Kapferer (C-234/04, EU:C:2006:178, σκέψεις 20 και 21), και της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψεις 58 και 59).

26 Αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 60), και της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 38).

27 Αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 62), και της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 30).

53. Εν ολίγοις, κατά το δίκαιο της Ένωσης, η Ρουμανία δεν ήταν υποχρεωμένη να θεσπίσει το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004, ήτοι διάταξη που επιτρέπει την επανεξέταση τελεσίδικων αποφάσεων. Ωστόσο, από τη στιγμή που η Ρουμανία επέλεξε να το πράξει, η διάταξη αυτή πρέπει να συνάδει με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Τούτων λεχθέντων, θα έλθω τώρα στην εξέταση των εν λόγω αρχών στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως.

1. Ισοδυναμία

54. Η απαίτηση ισοδυναμίας απαγορεύει στα κράτη μέλη να θεσπίζουν για αξιώσεις σχετικές με την επιστροφή φόρων που καταβλήθηκαν κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης δικονομικούς κανόνες λιγότερο ευνοϊκούς σε σχέση με αυτούς που έχουν εφαρμογή σε παρόμοια δίκη που στηρίζεται σε παραβίαση του εθνικού δικαίου [28]. Προκειμένου να εξακριβωθεί αν εθνικό ένδικο μέσο μπορεί να θεωρηθεί *παρόμοιο* με ένδικο μέσο που αποσκοπεί στη διαφύλαξη του δικαίου της Ένωσης, επιβάλλεται να ληφθούν υπόψη το αντικείμενο, η αιτία και τα ουσιώδη χαρακτηριστικά των ενδίκων αυτών μέσων [29].

55. Στην υπό κρίση υπόθεση, το αιτούν δικαστήριο μνημονεύει την απαίτηση ισοδυναμίας ως ένα εκ των πιθανών κριτηρίων για την εκτίμηση της συμβατότητας του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 με το δίκαιο της Ένωσης. Ωστόσο, δεν παραπέμπει σε κάποιο παρόμοιο εσωτερικό ένδικο μέσο το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την αξιολόγηση της απαιτήσεως ισοδυναμίας.

56. Κατά τη Ρουμανική Κυβέρνηση, δεν προβλέπεται λόγος αναθεωρήσεως βασιζόμενος σε παραβίαση του εθνικού δικαίου που να είναι παρόμοιος με τον (ειδικό) λόγο αναθεωρήσεως που προβλέπεται από το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004. Η κυβέρνηση αυτή σημειώνει ότι η ως άνω διάταξη επιτρέπει την υποβολή αιτήσεως αναθεωρήσεως στηριζόμενης σε παράβαση οποιασδήποτε διατάξεως του δικαίου της Ένωσης και ανεξαρτήτως του αν στην αρχική δίκη έγινε ή όχι επίκληση της διατάξεως αυτής. Αντιθέτως, ο κώδικας πολιτικής δικονομίας, στον οποίον περιέχονται οι γενικοί κανόνες περί αναθεωρήσεως, επιτρέπει την υποβολή αιτήσεως αναθεωρήσεως στηριζόμενης σε έναν εκ των λόγων που απαριθμούνται στο άρθρο 509, παράγραφος 1, του ίδιου κώδικα, το οποίο, ουσιαστικά, αναφέρεται σε νέες περιστάσεις που το δικαστήριο αγνοούσε όταν εξέδωσε την απόφασή του.

57. Αντιθέτως, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι υπάρχει λόγος αναθεωρήσεως στηριζόμενος σε παραβιάσεις του εθνικού δικαίου ο οποίος είναι όμοιος με αυτόν που προβλέπεται από το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004. Πρόκειται για τον λόγο αναθεωρήσεως που καθορίζεται στο άρθρο 509, παράγραφος 1, σημείο 11, του κώδικα πολιτικής δικονομίας, κατά το οποίο επιτρέπεται η υποβολή αιτήσεως αναθεωρήσεως δικαστικής αποφάσεως όταν, «μετά την τελεσιδικία της εν λόγω αποφάσεως, το Curtea Constituțională (Συνταγματικό Δικαστήριο) εξέδωσε απόφαση επί ενστάσεως προβληθείσας στη συγκεκριμένη υπόθεση, κρίνοντας αντισυνταγματική τη διάταξη που αποτέλεσε αντικείμενο της εν λόγω ενστάσεως». Κατά την Επιτροπή, οι διαφορετικές προθεσμίες (ένας μήνας για αιτήσεις αναθεωρήσεως βάσει του νόμου 554/2004 και τρεις μήνες για αιτήσεις αναθεωρήσεως βάσει του άρθρου 511, παράγραφος 3, του κώδικα πολιτικής δικονομίας) και οι διαφορετικές ημερομηνίες αφετηρίας των εν λόγω προθεσμιών (στην πρώτη περίπτωση, η ημερομηνία επιδόσεως της αποφάσεως της οποίας ζητείται η αναθεώρηση· στη δεύτερη περίπτωση, η ημερομηνία δημοσιεύσεως της αποφάσεως του Curtea Constituțională (Συνταγματικού Δικαστηρίου) στη *Monitorul Oficial al României)* είναι ασύμβατες με την αρχή της ισοδυναμίας.

28 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 32 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

29 Βλ., προσφάτως, απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 27).

α) Αναθεώρηση βάσει του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 και αναθεώρηση βάσει του άρθρου 509 του κώδικα πολιτικής δικονομίας

58. Το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 θεσπίζει ένα πολύ ειδικό ένδικο μέσο διά του οποίου καθίσταται δυνατή η αναθεώρηση τελεσίδικων αποφάσεων. Το ένδικο αυτό μέσο αφορά συγκεκριμένο τομέα, ήτοι τη διοικητική δίκη, και δύναται να ασκηθεί μόνο για τον λόγο ότι τελεσίδικη απόφαση παραβίασε το δίκαιο της Ένωσης. Τόσο από τον τίτλο του άρθρου 21 όσο και από το γεγονός ότι μέσω αυτού καθίσταται δυνατή η επανεξέταση τελεσίδικης αποφάσεως είναι σαφές ότι πρόκειται περί εκτάκτου ενδίκου μέσου.

59. Η διάταξη περί παραπομπής αφήνει να νοηθεί ότι αυτή δεν είναι η μοναδική διάταξη του ρουμανικού δικαίου που επιτρέπει την υποβολή αιτήσεως για την αναθεώρηση τελεσίδικης αποφάσεως. Το άρθρο 509 του κώδικα πολιτικής δικονομίας περιέχει τους γενικούς κανόνες σχετικά με την αναθεώρηση. Οι κανόνες αυτοί απαριθμούν διάφορες περιπτώσεις όπου επιτρέπεται να ζητηθεί η αναθεώρηση τελεσίδικης αποφάσεως. Οι κανόνες αυτοί έχουν εφαρμογή σε όλους τους κλάδους του δικαίου, συμπεριλαμβανομένης της διοικητικής δίκης[30].

60. Η Ρουμανική Κυβέρνηση αναφέρει, με τις γραπτές της παρατηρήσεις, ότι οι προβλεπόμενοι από το άρθρο 509 του κώδικα πολιτικής δικονομίας λόγοι αναθεωρήσεως βασίζονται στην επέλευση νέων περιστάσεων τις οποίες ο εθνικός δικαστής αγνοούσε όταν εξέδωσε την απόφαση κατά της οποίας στρέφεται η αίτηση αναθεωρήσεως. Συναφώς, επισημαίνω ότι οι προθεσμίες που το άρθρο 511 του κώδικα πολιτικής δικονομίας τάσσει σχετικά με κάθε έναν από τους εκεί προβλεπόμενους λόγους αναθεωρήσεως αρχίζουν, κατά κανόνα, να τρέχουν από τη στιγμή επελεύσεως της κρίσιμης νέας περιστάσεως ή από τη στιγμή που το ενδιαφερόμενο μέρος έλαβε γνώση, ή έπρεπε να λάβει γνώση, της επελεύσεως της νέας περιστάσεως.

61. Υπό το πρίσμα των διατάξεων αυτών, καθώς και των σχετικών με τις εν λόγω διατάξεις παρατηρήσεων που οι μετέχοντες στην προδικαστική διαδικασία υπέβαλαν τόσο γραπτώς όσο και κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, οφείλω να ομολογήσω ότι αδυνατώ να δω επακριβώς την αντιστοιχία μεταξύ της αναθεωρήσεως που προβλέπεται από το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004, και των κύριων χαρακτηριστικών της αναθεωρήσεως που ρυθμίζεται από τον κώδικα πολιτικής δικονομίας. Και τούτο διότι το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 δεν φαίνεται να ενεργοποιείται από την επέλευση νέας περιστάσεως την οποία αγνοούσαν οι διάδικοι και το εθνικό δικαστήριο κατά τον χρόνο εκδόσεως της αποφάσεώς του.

62. Πράγματι, ήδη από την αρχική μορφή του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004[31], η προθεσμία υποβολής αιτήσεως αναθεωρήσεως άρχιζε να τρέχει από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως της οποίας ζητείται η αναθεώρηση. Το ίδιο ακριβώς ισχύει μετά την απόφαση 45/2016 του ΑΑΔ, παρά το γεγονός ότι η προθεσμία αυτή υπολογίζεται πλέον διαφορετικά.

β) Ο χαρακτήρας της αναθεωρήσεως βάσει του άρθρου 509, παράγραφος 1, σημείο 11, του κώδικα πολιτικής δικονομίας

63. Στο πλαίσιο της γενικής διατάξεως σχετικά με την αναθεώρηση που περιλαμβάνεται στο άρθρο 509 του κώδικα πολιτικής δικονομίας, δύο επιμέρους λόγοι αναθεωρήσεως αξίζει να μνημονευθούν. Στις παρατηρήσεις της Επιτροπής τονίζεται, ιδίως, ο ένας εξ αυτών: η αναθεώρηση τελεσίδικης αποφάσεως κατόπιν αποφάσεως του Curtea Constituțională (Συνταγματικού

30 Από τις γραπτές παρατηρήσεις της Ρουμανικής Κυβερνήσεως προκύπτει ότι, κατά το άρθρο 28, παράγραφος 1, του νόμου 554/2004, οι διατάξεις του εν λόγω νόμου συμπληρώνονται, μεταξύ άλλων, από τις διατάξεις του κώδικα πολιτικής δικονομίας. Επιπλέον, σημειώνω ότι, κατά το ίδιο το γράμμα του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004, ο εκεί προβλεπόμενος λόγος αναθεωρήσεως αποτελεί λόγο αναθεωρήσεως «εκτός από εκείνους που προβλέπονται στον κώδικα πολιτικής δικονομίας».

31 Βλ. σημείο 7 των παρουσών προτάσεων.

Δικαστηρίου), η οποία προβλέπεται από το άρθρο 509, παράγραφος 1, σημείο 11, του κώδικα πολιτικής δικονομίας. Ο λόγος αυτός είναι διατυπωμένος κατά παρόμοιο τρόπο με το άρθρο 509, παράγραφος 1, σημείο 10, του κώδικα πολιτικής δικονομίας, το οποίο επιτρέπει την αναθεώρηση τελεσίδικων αποφάσεων κατόπιν διαπιστώσεως παραβάσεως εκ μέρους του ΕΔΔΑ.

64. Το άρθρο 509, παράγραφος 1, σημείο 11, επιτρέπει την επανεξέταση τελεσίδικων αποφάσεων βάσει αποφάσεως του Curtea Constituțională (Συνταγματικού Δικαστηρίου). Σε αυτήν την περίπτωση, όμως, η σχετική προθεσμία αρχίζει να τρέχει από την έκδοση της αποφάσεως του ως άνω δικαστηρίου η οποία έπεται της τελεσιδικίας της δικαστικής αποφάσεως. Όπως επιβεβαίωσε η Ρουμανική Κυβέρνηση, η διαδικασία αυτή δικαιολογείται από το γεγονός ότι, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, αυτό τούτο το Curtea Constituțională (Συνταγματικό Δικαστήριο) δεν δύναται ούτε να εξαφανίζει ούτε να μεταρρυθμίζει τις τελεσίδικες αποφάσεις των (τακτικών) δικαστηρίων οι οποίες ενεργοποίησαν τον συνταγματικό έλεγχο. Κατά συνέπεια, ο σκοπός αυτού του είδους αναθεωρήσεως είναι η δημιουργία ενός μηχανισμού, ο οποίος επιτρέπει, υπό το πρίσμα των αποφάσεων του Curtea Constituțională (Συνταγματικού Δικαστηρίου), την αναθεώρηση των τελεσίδικων αποφάσεων βάσει των οποίων κινήθηκε η διαδικασία ενώπιον του συνταγματικού αυτού δικαστηρίου.

65. Θα μπορούσε να προστεθεί ότι το σύστημα αυτό υιοθετεί την ίδια λογική με τη γειτονική του διάταξη, ήτοι το άρθρο 509, παράγραφος 1, σημείο 10, του κώδικα πολιτικής δικονομίας. Στην περίπτωση αποφάσεως του ΕΔΔΑ με την οποία κρίνεται ότι δικαστική απόφαση συμβαλλόμενου μέρους παραβιάζει τις διατάξεις της Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (στο εξής: ΕΣΔΑ), ο μοναδικός τρόπος με τον οποίο η κρίση αυτή μπορεί να αποτυπωθεί στην επιμέρους υπόθεση στο πλαίσιο της οποίας προβλήθηκε η συγκεκριμένη αιτίαση είναι η επανεξέταση της αρχικής εθνικής δίκης. Επίσης σε αυτήν την περίπτωση, η προθεσμία που τάσσεται για να ζητηθεί αυτή η επανεξέταση αρχίζει από το χρονικό σημείο εκδόσεως της επίμαχης αποφάσεως του ΕΔΔΑ.

γ) Εκτίμηση της ισοδυναμίας: αντικείμενο, αιτία και ουσιώδη χαρακτηριστικά

66. Σε τελική ανάλυση, στο αιτούν δικαστήριο, το οποίο έχει άμεση γνώση των εθνικών δικονομικών κανόνων, εναπόκειται να εξετάσει αν υπάρχει εσωτερικό ένδικο μέσο παρόμοιο με αυτό που προβλέπεται από το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004.

67. Πάντως, με βάση τα πραγματικά περιστατικά και τα στοιχεία του εθνικού δικαίου που εκτέθηκαν στο Δικαστήριο και λαμβανομένου υπόψη τόσο του πλαισίου αναλύσεως το οποίο επανέλαβε προσφάτως το Δικαστήριο στην υπόθεση ΧC κ.λπ.[32] όσο και του συμπεράσματος στο οποίο κατέληξε το Δικαστήριο στην υπόθεση εκείνη, οι λόγοι αναθεωρήσεως που προβλέπονται από το άρθρο 509, παράγραφος 1, σημείο 11, του κώδικα πολιτικής δικονομίας και το είδος αναθεωρήσεως που προβλέπεται από το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004, είναι, κατ' εμέ, ως προς *το αντικείμενο, την αιτία και τα ουσιώδη χαρακτηριστικά τους*, εντελώς διαφορετικοί.

68. Ασφαλώς, όπως θα αναλυθεί λεπτομερέστερα στη συνέχεια των παρουσών προτάσεων[33], αυτό που επιδίωκε να επιτύχει ακριβώς ο εθνικός νομοθέτης με τη θέσπιση του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 μπορεί να είναι ανοικτό προς συζήτηση. Ωστόσο, τα δύο αυτά είδη αναθεωρήσεως φαίνεται να εστιάζουν σε εντελώς διαφορετικές συστημικές ανάγκες.

69. Πρώτον, ο *σκοπός* του άρθρου 509, παράγραφος 1, σημείο 11, του κώδικα πολιτικής δικονομίας (καθώς και του άρθρου 509, παράγραφος 1, σημείο 10, του ίδιου κώδικα) είναι η άρση της παραβιάσεως του εθνικού συντάγματος (ή της ΕΣΔΑ) στις επιμέρους περιπτώσεις όπου η εν λόγω παραβίαση διαπιστώθηκε με απόφαση η οποία εξ ορισμού είναι, σε κάθε περίπτωση, μεταγενέστερη

32 Βλ. απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2018 (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 27).

33 Βλ. σημεία 85 έως 95 των παρουσών προτάσεων.

της τελεσίδικης αποφάσεως του (τακτικού) δικαστηρίου. Αντιθέτως, ο σκοπός του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 προκύπτει ότι είναι η διαρκής διόρθωση μιας εσφαλμένης εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης από τον εθνικό δικαστή, χωρίς ωστόσο να απαιτείται η ύπαρξη συνδέσμου μεταξύ της αποφάσεως της οποίας ζητείται η αναθεώρηση και συγκεκριμένης αποφάσεως του Δικαστηρίου [34]. Η απόφαση του Δικαστηρίου, όταν υπάρχει τέτοια απόφαση, μπορεί να είναι προγενέστερη ή μεταγενέστερη της αποφάσεως της οποίας ζητείται η αναθεώρηση. Πάντως, λαμβανομένης υπόψη της σχετικά σύντομης προθεσμίας, είναι πιθανόν, στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων, η απόφαση του Δικαστηρίου να έχει εκδοθεί πριν από την έκδοση της εθνικής αποφάσεως που αποτελεί αντικείμενο της αιτήσεως αναθεωρήσεως.

70. Δεύτερον, η *γενεσιουργός αιτία* υπό την έννοια του γεγονότος που ενεργοποιεί τη δυνατότητα ασκήσεως ενός τέτοιου ενδίκου μέσου είναι, στην περίπτωση του άρθρου 509, παράγραφος 1, σημείο 11, του κώδικα πολιτικής δικονομίας, το γεγονός ότι το Curtea Constituțională (Συνταγματικό Δικαστήριο) εκδίδει απόφαση με την οποία διαπιστώνεται ότι συγκεκριμένη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας είναι αντισυνταγματική. Αντιθέτως, όσον αφορά το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004, το γενεσιουργό γεγονός φαίνεται να είναι η προβαλλόμενη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης η οποία εμπεριέχεται στην απόφαση της οποίας ζητείται η αναθεώρηση.

71. Τρίτον, τα *ουσιώδη χαρακτηριστικά* ενός ενδίκου μέσου δεν είναι μόνον τα στοιχεία που συνδέονται με τον συνολικό τρόπο κατά τον οποίο διεξάγεται η σχετική δίκη, αλλά και η έκβαση της δίκης αυτής. Επίσης σε αυτό το σημείο, το αποτέλεσμα των δύο δικών διαφέρει ουσιωδώς, ιδίως ως προς τον αντίκτυπό τους σε επιμέρους περιπτώσεις. Συναφώς, ενώ το άρθρο 509, παράγραφος 1, σημείο 11, του κώδικα πολιτικής δικονομίας, κατ' αρχήν, συνεπάγεται απλώς και μόνον την επανεξέταση της συγκεκριμένης αποφάσεως βάσει της οποίας ασκήθηκε ο συνταγματικός έλεγχος, το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 μπορεί, κατ' αρχήν, να δικαιολογήσει την επανεξέταση οποιασδήποτε αποφάσεως η οποία παρέβη κανόνα του δικαίου της Ένωσης.

72. Κατά την άποψή μου, αυτό το τελευταίο σημείο οδηγεί στο βασικό ερώτημα εν προκειμένω: με ποιον ακριβώς τρόπο, *αφενός*, επιμέρους αποφάσεις του Δικαστηρίου που έχουν εκδοθεί σε προδικαστικές υποθέσεις και, *αφετέρου*, επιμέρους αποφάσεις των εθνικών συνταγματικών δικαστηρίων σε συστήματα όπου τα δικαστήρια αυτά δεν έχουν την εξουσία ατομικού συνταγματικού ελέγχου (δηλαδή, δεν έχουν την εξουσία εξαφανίσεως των αποφάσεων των τακτικών δικαστηρίων σε επιμέρους υποθέσεις) καθώς και οι εν προκειμένω λειτουργικά παρόμοιες αποφάσεις του ΕΔΔΑ (οι οποίες μπορούν μόνο να διαπιστώσουν παράβαση του συμβαλλόμενου μέρους σε επιμέρους υπόθεση), πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στις συγκεκριμένες εκκρεμείς υποθέσεις οι οποίες οδήγησαν στις αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών (ουσιαστικώς, τα αποτελέσματα μεταξύ των διαδίκων);

73. Προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου εκδίδεται πάντοτε *πριν* από την απόφαση του εθνικού δικαστηρίου στην υπόθεση για την οποία υποβλήθηκε η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως και πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σε αυτή τη δίκη που *εκκρεμεί*. Αν απόφαση του Δικαστηρίου εκδοθεί μετά την τελεσιδικία της εθνικής αποφάσεως, το δίκαιο της Ένωσης ουδόλως απαιτεί, πλην ολίγων ησσόνων εξαιρέσεων [35], την επανεξέταση της τελεσίδικης εθνικής αποφάσεως και την εκ νέου εκτίμηση της υποθέσεως.

34 Με ανοικτό πάντως το ζήτημα, τουλάχιστον κατ' εμέ, αν πράγματι πρέπει να γίνεται παραπομπή σε απόφαση του Δικαστηρίου (όπως, στην πράξη, επιτάσσει η ερμηνεία της δεύτερης περιόδου του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 στην οποία προέβη το ΑΑΔ) ή αρκεί η προβολή παραβάσεως της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, όπως επιβάλλεται από το άρθρο 148, παράγραφος 2, του ρουμανικού Συντάγματος (όπως απαιτεί η πρώτη περίοδος της ίδιας διατάξεως). Εκ πρώτης όψεως, η ενεργοποίηση της αναθεωρήσεως δυνάμει του άρθρου 21, παράγραφος 2, δεν φαίνεται να περιορίζεται σε απόφαση του Δικαστηρίου. Βάσει της πρώτης περιόδου της εν λόγω διατάξεως, θα μπορούσε επίσης να γίνει επίκληση και άλλων λόγων (όπως η παράβαση οδηγίας ή κανονισμού ο οποίος δεν έχει ερμηνευθεί ακόμη από το Δικαστήριο αλλά με τον οποίο φέρεται ότι είναι ασύμβατη η εθνική απόφαση της οποίας ζητείται η αναθεώρηση).

35 Βλ. σημείο 51 καθώς και σημεία 80 έως 83 των παρουσών προτάσεων.

74. Αντιθέτως, όπως προαναφέρθηκε, η λειτουργία του συστήματος του ΕΔΔΑ καθώς και των εθνικών συνταγματικών δικαστηρίων τα οποία δεν έχουν εξουσία αναθεωρήσεως και εξαφανίσεως επιμέρους δικαστικών αποφάσεων για λόγους συνταγματικότητας, είναι διαφορετική. Σχετικά με την επιμέρους υπόθεση την οποία αφορά η επίμαχη αναθεώρηση, η απόφαση του ΕΔΔΑ ή του συνταγματικού δικαστηρίου είναι πάντοτε *μεταγενέστερη*, ήτοι εκδίδεται μετά την *τελεσιδικία* της αρχικής δικαστικής αποφάσεως. Αν η απόφαση ενός τέτοιου δικαστηρίου πρέπει να αποτυπωθεί σε αυτή την επιμέρους υπόθεση, τότε η υπόθεση αυτή θα πρέπει να *επανεξεταστεί*[36].

75. Από αυτές τις αντικειμενικά διαφορετικές ανάγκες τίθενται σε λειτουργία διαφορετικές και δυσχερώς συγκρίσιμες μεταξύ τους δίκες ως προς το αντικείμενο, την αιτία και τα ουσιώδη χαρακτηριστικά τους.

76. Επιθυμώ να προσθέσω ένα συμπληρωματικό στοιχείο: η εκτίμηση της ομοιότητας όσον αφορά τις δίκες σχετικά με την επανεξέταση δικαστικών αποφάσεων πρέπει να διενεργείται με γνώμονα τις συνέπειες που έχει για τους διαδίκους η συγκεκριμένη απόφαση που εκδόθηκε. Τούτο διότι για αυτόν ακριβώς τον λόγο υπάρχουν αυτές οι δίκες. Η άποψη ότι, όσον αφορά αυτόν τον σκοπό, οι δίκες δεν είναι συγκρίσιμες επειδή καλύπτουν διαφορετικές δομικές και συστημικές ανάγκες είναι εντελώς διαφορετική από την άποψη ότι οι αποφάσεις και οι καθοδηγήσεις από τα συνταγματικά ή τα ευρωπαϊκά δικαστήρια δεν μπορούν να έχουν την ίδια κανονιστική ισχύ έναντι όλων, σε όλες τις εκκρεμείς και μελλοντικές υποθέσεις. Πρόκειται απλά για διαφορετικά ζητήματα.

77. Εν κατακλείδι, μπορεί να είναι σκόπιμο να υπογραμμιστεί αυτό το συγκεκριμένο στοιχείο επειδή προκύπτει ότι αποτέλεσε το αντικείμενο συγχύσεως στην επιχειρηματολογία της Επιτροπής, η οποία τάχθηκε υπέρ της ισοδυναμίας μεταξύ της αναθεωρήσεως που προβλέπεται από το άρθρο 509, παράγραφος 1, σημείο 11, του κώδικα πολιτικής δικονομίας και αυτής που προβλέπεται από το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004. Οι δίκες αυτές διαφέρουν συστημικά μεταξύ τους επειδή στοχεύουν σε διαφορετικό είδος δεσμευτικής ισχύος των αποφάσεων: επανεξέταση επιμέρους υποθέσεως κατόπιν της ακυρώσεως, από το συνταγματικό δικαστήριο, της κανονιστικής βάσεως επί της οποίας εκδόθηκε μια απόφαση (δεσμευτικά αποτελέσματα μεταξύ των διαδίκων), σε αντίθεση με την αναθεώρηση για τον λόγο ότι το δίκαιο της Ένωσης, όπως αυτό ερμηνεύθηκε από απόφαση του Δικαστηρίου η οποία, ωστόσο, εκδόθηκε στο πλαίσιο διαφορετικής διαδικασίας, δεν ελήφθη δεόντως υπόψη (δεσμευτικά αποτελέσματα έναντι όλων).

78. Πάντως, αυτή η διαφοροποίηση όσον αφορά ένα συγκεκριμένο ένδικο μέσο ασφαλώς δεν σημαίνει ότι οι αποφάσεις αυτών των συνταγματικών ή ευρωπαϊκών δικαστηρίων δεν πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη σε όλες τις εκκρεμείς και μελλοντικές υποθέσεις που άγονται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Από την άποψη αυτή, με την επιφύλαξη των εθνικών συνταγματικών κανόνων, όντως μπορεί να μην υπάρχει διαφορά μεταξύ των αποφάσεων του Δικαστηρίου και των αποφάσεων των εθνικών συνταγματικών δικαστηρίων ή του ΕΔΔΑ. Όλες από αυτές μπορούν όντως να έχουν στο μέλλον κανονιστικά αποτελέσματα έναντι όλων.

79. Για τους λόγους που εκτέθηκαν σε αυτό το τμήμα των παρουσών προτάσεων, φρονώ ότι το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 και το άρθρο 509, παράγραφος 1, σημείο 11, του κώδικα πολιτικής δικονομίας δεν έχουν το ίδιο αντικείμενο, την ίδια αιτία και τα ίδια ουσιώδη χαρακτηριστικά. Επομένως, δεν μπορούν να θεωρηθούν παρόμοια ένδικα μέσα και, κατά συνέπεια, τα διαφορετικά δικονομικά καθεστώτα των δύο αυτών ενδίκων μέσων, ιδίως όσον αφορά τις προθεσμίες, δεν συνιστούν παράβαση της απαιτήσεως ισοδυναμίας.

36 Βλ., κατ' αναλογίαν, απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 46), η οποία αφορούσε εθνικό ένδικο μέσο που επέτρεπε την επανάληψη της ποινικής δίκης που είχε περατωθεί με απόφαση έχουσα ισχύ δεδικασμένου λόγω μεταγενέστερης διαπιστώσεως παραβιάσεως της ΕΣΔΑ.

2. Αποτελεσματικότητα

α) Ουδεμία υποχρέωση επανεξετάσεως τελεσίδικων δικαστικών αποφάσεων

80. Εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις, το Δικαστήριο ουδέποτε απαίτησε να τεθεί εκποδών, χάριν της αποτελεσματικότητας, η ισχύς της αρχής του δεδικασμένου των τελεσίδικων αποφάσεων. Επομένως, δεν υπάρχει *γενική* υποχρέωση επανεξετάσεως τελεσίδικων αποφάσεων προκειμένου να επιτευχθεί η αποτελεσματική εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης ή, ειδικότερα, των αποφάσεων του Δικαστηρίου [37].

81. Παρ' όλα αυτά, η νομολογία του Δικαστηρίου έχει επισημάνει δύο εξαιρετικές περιπτώσεις στις οποίες η ως άνω γενική αρχή κάμπτεται μέχρι ενός βαθμού.

82. Η πρώτη περίπτωση ανάγεται στην απόφαση Kühne & Heitz. Αφορά την επιβαλλόμενη στους διοικητικούς φορείς υποχρέωση να επανεξετάζουν τις απρόσβλητες διοικητικές αποφάσεις προκειμένου να ληφθεί υπόψη ερμηνεία που δόθηκε αργότερα από το Δικαστήριο, όταν πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις [38]. Πάντως, η συγκεκριμένη εξαίρεση συνεπάγεται μόνο υποχρέωση επανεξετάσεως απρόσβλητων διοικητικών αποφάσεων και όχι τελεσίδικων δικαστικών αποφάσεων.

83. Η δεύτερη εξαιρετική περίπτωση καθορίστηκε με την απόφαση Lucchini. Στην υπόθεση εκείνη, το Δικαστήριο έκρινε ότι το δίκαιο της Ένωσης αντιτίθεται στην εφαρμογή διατάξεως εθνικού δικαίου η οποία διατύπωνε την αρχή του δεδικασμένου. Ο λόγος ήταν ότι η εφαρμογή της εν λόγω διατάξεως εμπόδιζε την ανάκτηση κρατικής ενισχύσεως χορηγηθείσας κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης, της οποίας το ασύμβατο με την κοινή αγορά είχε διαπιστωθεί με προηγούμενη απόφαση της Επιτροπής που κατέστη απρόσβλητη [39]. Η λογική στην οποία στηρίχθηκε η εξαίρεση αυτή ήταν ότι, άπαξ η εθνική απόφαση εκδόθηκε κατά παράβαση της κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ήταν σαφώς παράνομη και, ως εκ τούτου, ουδέποτε μπορούσε να αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου [40].

84. Ουδεμία από τις εξαιρέσεις αυτές ασκεί επιρροή στην παρούσα υπόθεση. Συνεπώς, ο βασικός κανόνας όσον αφορά τη στάθμιση μεταξύ της απαιτήσεως αποτελεσματικότητας, ως ορίου της αρχής της εθνικής δικονομικής αυτονομίας, και της υποχρεώσεως επανεξετάσεως τελεσίδικων δικαστικών αποφάσεων εξακολουθεί να είναι ότι το δίκαιο της Ένωσης, κατά γενικό κανόνα, δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη υποχρέωση δημιουργίας νέων ενδίκων μέσων [41], ιδίως αν αυτό συνεπάγεται την παράκαμψη των εθνικών κανόνων για το δεδικασμένο. Ωστόσο, αν το εθνικό δίκαιο όντως παρέχει αυτή τη δυνατότητα, η σχετική νομοθεσία πρέπει να συνάδει όχι μόνο με την απαίτηση ισοδυναμίας αλλά και με την απαίτηση αποτελεσματικότητας [42].

37 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târşia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 38). Βλ., επίσης, απόφαση της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 60).

38 Απόφαση της 13ης Ιανουαρίου 2004, Kühne & Heitz (C-453/00, EU:C:2004:17, σκέψη 28).

39 Απόφαση της 18ης Ιουλίου 2007, Lucchini (C-119/05, EU:C:2007:434, σκέψη 63).

40 Αποφάσεις της 3ης Σεπτεμβρίου 2009, Fallimento Olimpiclub (C-2/08, EU:C:2009:506, σκέψη 25), και της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 61).

41 Απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 51).

42 Αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 62), και της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târşia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 30).

β) Αναθεώρηση βάσει του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004: αναίρεση ή επανάληψη της δίκης;

85. Η αξιολόγηση του άρθρου 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 υπό το πρίσμα της απαιτήσεως αποτελεσματικότητας δημιουργεί προκλήσεις. Η αποτελεσματικότητα ενός ενδίκου μέσου μπορεί να αξιολογηθεί μόνον αν γίνει αντιληπτό σε τι ακριβώς αποσκοπεί το συγκεκριμένο ένδικο μέσο. Το ίδιο ισχύει όσον αφορά την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας ενός ενδίκου μέσου με γνώμονα την προθεσμία ασκήσεώς του (ένας μήνας) και το χρονικό σημείο αφετηρίας της προθεσμίας αυτής (η ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως που αποτελεί αντικείμενο της αιτήσεως αναθεωρήσεως). Αποτελεσματικό σε σχέση με τι; Σε τι αποσκοπεί αυτό το ένδικο μέσο;

86. Συναφώς, το βασικό ζήτημα είναι αν το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 προοριζόταν να λειτουργήσει ως μια άλλη επανεξέταση αποφάσεως, παρόμοια με τα υπόλοιπα έκτακτα ένδικα μέσα, όπως οι αναιρέσεις ή προοριζόταν να λειτουργήσει ως επανάληψη της δίκης. Το μοντέλο κάθε ενός από αυτά τα ένδικα μέσα είναι διαφορετικό.

87. Από τη μια πλευρά, οι *αναιρέσεις* αφορούν νομικά ζητήματα, δηλαδή στηρίζονται σε προβαλλόμενες παραβάσεις κανόνων δικαίου και παρέχουν πολύ περιορισμένη δυνατότητα ελέγχου των πραγματικών διαπιστώσεων και πραγματικών εκτιμήσεων. Συνήθως, ασκούνται ενώπιον δικαστηρίου το οποίο είναι ιεραρχικά ανώτερο από αυτό που εξέδωσε την προσβαλλόμενη απόφαση, μολονότι, σε μερικές περιπτώσεις, μπορεί να είναι δυνατή η άσκησή τους επίσης ενώπιον του δικαστηρίου που εξέδωσε σε τελευταίο βαθμό την προσβαλλόμενη απόφαση (εν είδει προκαταρκτικού «αυτοελέγχου»). Σημειωτέον ότι η προθεσμία για την άσκηση αναιρέσεως αρχίζει, κατά κανόνα, από τον χρόνο εκδόσεως ή επιδόσεως της προσβαλλομένης αποφάσεως. Τέλος, οι αναιρέσεις, εξ ορισμού, δεν μπορούν να ασκηθούν κατά αμετάκλητων αποφάσεων κατά την έννοια της νομολογίας του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία οι αποφάσεις καθίστανται αμετάκλητες «μετά *την εξάντληση όλων των προβλεπομένων ενδίκων μέσων* ή μετά την εκπνοή των προθεσμιών που έχουν ταχθεί για την άσκηση αυτών των ενδίκων μέσων» [43].

88. Από την άλλη πλευρά, οι αιτήσεις για *επανάληψη της δίκης* στηρίζονται, κατά κανόνα, στην εμφάνιση νέων πραγματικών περιστατικών ή νέων αποδεικτικών στοιχείων, τα οποία αγνοούσαν τόσο οι διάδικοι όσο και το δικαστήριο κατά τον χρόνο εκδόσεως της αρχικής αποφάσεως, όταν τα πραγματικά αυτά περιστατικά και τα αποδεικτικά αυτά στοιχεία είναι πιθανό να έχουν αντίκτυπο στην απόφαση. Αν αίτηση επαναλήψεως γίνει δεκτή, τούτο συνήθως σημαίνει ότι η επανάληψη της δίκης ή η επανεξέταση της αρχικής αποφάσεως πρέπει να πραγματοποιηθεί από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, καθόσον είναι πιθανό να επαναξιολογηθούν πραγματικά περιστατικά. Όσον αφορά τις προθεσμίες, εφόσον η επανάληψη της δίκης βασίζεται στην επέλευση νέου περιστατικού, η προθεσμία υποβολής της σχετικής αιτήσεως αρχίζει, κατά κανόνα, στο χρονικό σημείο που ο ενδιαφερόμενος διάδικος λαμβάνει γνώση αυτού του νέου περιστατικού. Ενίοτε επίσης, η υποκειμενική αυτή προθεσμία συνδυάζεται με μια πιο αντικειμενική, κατά την οποία η αίτηση για την επανάληψη της δίκης δύναται να υποβληθεί μόνον εντός ορισμένων ετών από την έκδοση της αρχικής αποφάσεως. Τέλος, οι αιτήσεις για την επανάληψη της δίκης υποβάλλονται, επίσης εξ ορισμού, κατά τελεσίδικων αποφάσεων κατά την έννοια της νομολογίας του Δικαστηρίου που μνημονεύθηκε στο αμέσως προηγούμενο σημείο των παρουσών προτάσεων.

43 Αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 38), της 16ης Μαρτίου 2006, Kapferer (C-234/04, EU:C:2006:178, σκέψη 20), της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 58), ή της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 28). Η υπογράμμιση δική μου.

γ) Αποτελεσματικό ως προς τι ακριβώς;

89. Από τη σύγκριση του μηχανισμού αναθεωρήσεως κατά το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 με τα δύο θεωρητικά μοντέλα εκτάκτων ενδίκων μέσων που μόλις προεκτέθηκαν, δεν καθίσταται σαφές ποιο από τα δύο αυτά μοντέλα προοριζόταν να ακολουθήσει ο εν λόγω μηχανισμός. Εφόσον με την αίτηση αναθεωρήσεως προσβάλλονται τελεσίδικες αποφάσεις, η αναθεώρηση φαίνεται εκ πρώτης όψεως να κλίνει περισσότερο προς τη διαδικασία επαναλήψεως της δίκης. Ωστόσο, στο μέτρο που στηρίζεται στην παράβαση (πιθανότατα προϋφιστάμενων) νομικών κανόνων και η σχετικά σύντομη προθεσμία αρχίζει από τον χρόνο εκδόσεως της αρχικής αποφάσεως, ο αναθεωρητικός μηχανισμός φαίνεται να είναι αναίρεση. Αλλά πάλι, σε αυτήν την περίπτωση, προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η προβλεπόμενη από το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 αίτηση υποβάλλεται ενώπιον του ίδιου δικαστηρίου που εξέδωσε την αρχική απόφαση, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι το δικαστήριο αυτό θα κληθεί να επανεξετάσει μια απόφαση που εξέδωσε μόλις πριν από μερικές ημέρες ή εβδομάδες και βάσει κανόνων του δικαίου της Ένωσης οι οποίοι, αφενός, ήδη ίσχυαν και, αφετέρου, κατά πάσα πιθανότητα, είχαν ήδη ληφθεί υπόψη από αυτό το δικαστήριο κατά την έκδοση της αποφάσεώς του.

90. Σύμφωνα με την αρχή της δικονομικής αυτονομίας, τα κράτη μέλη διαθέτουν σημαντικό περιθώριο διακριτικής ευχέρειας κατά τον σχεδιασμό των συστημάτων τους ένδικης προστασίας. Επομένως, λογικά, η επιλογή μεταξύ διαφόρων μοντέλων συνεπάγεται επίσης την ελευθερία δημιουργίας υβριδίων και δικονομικών μεταλλάξεων, αν τα κράτη μέλη το επιθυμούν.

91. Ωστόσο, τα υβρίδια αυτά πρέπει να είναι αποτελεσματικά. Πρέπει να είναι ικανά να παράσχουν την προστασία για την οποία δημιουργήθηκαν, χωρίς, παράλληλα να παρεμβαίνουν αθέμιτα ή να καταπατούν άλλες αξίες ίσης σημασίας. Όπως τονίστηκε σε διάφορες περιπτώσεις σε προηγούμενα σημεία των παρουσών προτάσεων [44], μια άλλη βασική αξία, η οποία αναγνωρίζεται και υπογραμμίζεται από το Δικαστήριο, είναι η ασφάλεια δικαίου και η σημασία του δεδικασμένου. Η εξισορρόπηση και στάθμιση των αξιών αυτών σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει οδηγήσει το Δικαστήριο να αναγνωρίσει με σαφήνεια ότι η σημασία της ασφάλειας δικαίου που συνεπάγονται οι αποφάσεις με ισχύ δεδικασμένου και η νομική σταθερότητα είναι τόσο σημαντικές που δεν μπορούν να υποσκελιστούν από την απαίτηση αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης, ακόμη και αν με αυτόν τον τρόπο μπορούν να διορθωθούν σφάλματα κατά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης σε εθνικό επίπεδο. Οι τελεσίδικες αποφάσεις δεν είναι τελεσίδικες επειδή είναι κατ' ανάγκην άψογες. Είναι τελεσίδικες επειδή, σε κάποιο στάδιο, κάθε υπόθεση πρέπει να περατώνεται.

92. Σε τελική ανάλυση, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να αξιολογήσει, στο πλαίσιο των εκτιμήσεων αυτών, την αποτελεσματικότητα του αναθεωρητικού μηχανισμού που θεσπίσθηκε με το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004. Ωστόσο, από την περιορισμένη γνώση που έχω όσον αφορά τη σχετική εθνική νομοθεσία και το δικονομικό πλαίσιο, όπως αυτά εκτέθηκαν κατά τη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου, ο εν λόγω μηχανισμός φαίνεται να βρίσκεται απλώς κάπου στη μέση.

93. Αφενός, είναι συζητήσιμο αν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αναίρεση. Επιδιώκει την άρση της καταστάσεως από το ίδιο δικαστήριο που εξέδωσε την προσβαλλόμενη με την αίτηση αναθεωρήσεως απόφαση λίγες μόνον ημέρες ή εβδομάδες νωρίτερα, κατά πάσα πιθανότητα υπό το πρίσμα, και ενδεχομένως κατά παράβαση, των ίδιων κανόνων του δικαίου της Ένωσης και αποφάσεων του Δικαστηρίου, καθόσον σε ένα μήνα από την έκδοση της αποφάσεως αυτής δεν είναι πολλές οι εξελίξεις που ενδέχεται να λάβουν χώρα [45].

44 Σημεία 49, 50 και 80 των παρουσών προτάσεων.

45 Επιβάλλεται να υπογραμμισθεί ότι, σε γενικές γραμμές, ένας πρώτος γύρος «αυτοελέγχου» ασφαλώς είναι δυνατός αν, σε περίπτωση απορριπτικής αποφάσεως, η συγκεκριμένη υπόθεση φθάνει σε διαφορετικό, ιεραρχικά ανώτερο, δικαστήριο ή, τουλάχιστον, οριζοντίως σε διαφορετικό δικαστή. Ωστόσο, αν όλα τα στοιχεία της προηγούμενης δίκης παραμένουν, στην πράξη, τα ίδια, δεν θα μπορούσα παρά να επαναλάβω τη ρήση που έχει ήδη χρησιμοποιηθεί σε διαφορετικό πλαίσιο: «Παράνοια είναι να κάνεις ξανά και ξανά το ίδιο και να αναμένεις διαφορετικά αποτελέσματα» (βλ. προτάσεις μου στην υπόθεση El Hassani, C-403/16, EU:C:2017:659, σημείο 66 και υποσημείωση 17).

94. Αφετέρου, συζητήσιμος είναι επίσης ο χαρακτήρας του ως επαναλήψεως της δίκης. Η προθεσμία υποβολής της αιτήσεως αναθεωρήσεως υπολογίζεται από την ημερομηνία εκδόσεως της αρχικής αποφάσεως και όχι από την ημερομηνία επελεύσεως του νέου στοιχείου που καθιστά δυνατή την υποβολή αιτήσεως αναθεωρήσεως, δηλαδή της μεταγενέστερης αποφάσεως του Δικαστηρίου. Πράγματι, η απαίτηση αποτελεσματικότητας πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι επιβάλλει την υποχρέωση προβλέψεως εύλογης προθεσμίας[46], πράγμα το οποίο έχει συνέπειες όχι μόνο για τη διάρκεια της προθεσμίας αλλά και για το χρονικό σημείο αφετηρίας της προθεσμίας αυτής. Επιπλέον, το γεγονός ότι το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 περιείχε αρχικώς κανόνες περί των προθεσμιών οι οποίοι ήσαν ακατανόητοι[47] και, εν συνεχεία (μέχρι την έκδοση της αποφάσεως 45/2016 του ΑΑΔ) προφανώς δεν προέβλεπε καμία προθεσμία, απλώς προσθέτει στην όλη σύγχυση[48]. Το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας απαιτεί οι επιβαλλόμενοι στο δικαίωμα προσβάσεως στη δικαιοσύνη περιορισμοί, όπως αυτοί που συνδέονται με τις προθεσμίες, να είναι σαφείς και προβλέψιμοι[49].

95. Επομένως, το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004, μπορεί να θέτει κάποια εμπόδια για την τήρηση των απαιτήσεων αποτελεσματικότητας, οι οποίες, στο πλαίσιο των ενδίκων μέσων αποτυπώνονται επίσης στο πρώτο εδάφιο του άρθρου 47 του Χάρτη. Η διάταξη αυτή ρητώς επιτάσσει να υπάρχει δυνατότητα «πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου». Κατά συνέπεια, το άρθρο 47 δεν περιλαμβάνει απλώς το δικαίωμα προσβάσεως στη δικαιοσύνη[50] (υπό την αυστηρή έννοια της προσβάσεως, δηλαδή υπό την έννοια της δυνατότητας να αχθεί η διαφορά ενώπιον δικαστηρίου) αλλά επίσης την απαίτηση η πρόσβαση αυτή να έχει ως αποτέλεσμα πραγματική προσφυγή[51] (υπό την έννοια ότι, στην πράξη, θα υπάρχει κάποιος έλεγχος), όπου η τελευταία αυτή έννοια επικαλύπτεται με τη γενική αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας, η οποία επίσης προβλέπεται από το άρθρο 47[52].

96. Τέλος, ο αμφισβητήσιμος χαρακτήρας του ενδίκου μέσου που θεσπίστηκε με το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 αποδεικνύεται εναργώς από τα πραγματικά περιστατικά της υπό κρίση υποθέσεως. Ακόμη και μετά από την υποβολή τριών αιτήσεων αναθεωρήσεως βάσει της διατάξεως αυτής, η O. M. Călin δεν έχει καταφέρει να επιτύχει την επιστροφή του ποσού που καταβλήθηκε ως περιβαλλοντικό τέλος. Αξιοσημείωτο είναι ότι αυτό δεν οφείλεται στο γεγονός ότι η αξίωσή της είναι ουσία αβάσιμη. Η μοναδική επί της ουσίας απόφαση που εκδόθηκε κατόπιν αναθεωρήσεως έκανε δεκτό το αίτημά της. Δεν της επετράπη να επωφεληθεί από τη διαπίστωση αυτή λόγω (παρόδου) της προθεσμίας υποβολής της αιτήσεως αναθεωρήσεως. Παράλληλα, η υπόθεση αυτή αποδεικνύει ότι το συγκεκριμένο ένδικο μέσο παρεμβαίνει σε σημαντικό βαθμό στις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της σταθερότητας του δικαίου και των εννόμων σχέσεων, η σημασία των οποίων έχει επίσης επισημανθεί με σαφήνεια στη νομολογία του Δικαστηρίου[53].

46 Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2008, Kempter (C-2/06, EU:C:2008:78, σκέψεις 58 και 59), ή της 19ης Σεπτεμβρίου 2006, i-21 Germany και Arcor (C-392/04 και C-422/04, EU:C:2006:586, σκέψεις 58 και 59).

47 Βλ. σημείο 8 των παρουσών προτάσεων.

48 Βλ. σημεία 35 και 37 των παρουσών προτάσεων.

49 Πρβλ., επίσης, διάταξη της 16ης Νοεμβρίου 2010, Internationale Fruchtimport Gesellschaft Weichert κατά Επιτροπής (C-73/10 P, EU:C:2010:684, σκέψη 56).

50 Βλ. απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 2012, Otis κ.λπ. (C-199/11, EU:C:2012:684, σκέψη 48).

51 Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015, Orizzonte Salute (C-61/14, EU:C:2015:655, σκέψη 48).

52 Απόφαση της 16ης Μαΐου 2017, Berlioz Investment Fund (C-682/15, EU:C:2017:373, σκέψη 54).

53 Αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 38), της 16ης Μαρτίου 2006, Kapferer (C-234/04, EU:C:2006:178, σκέψη 20), της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 58), ή της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 28).

Δ. Οι εναλλακτικές λύσεις

97. Λέγεται συχνά ότι ο δρόμος προς την κόλαση είναι στρωμένος με αγαθές προθέσεις. Η προφανής πρόθεση του εθνικού νομοθέτη να εξασφαλίσει την αποτελεσματική εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης σε εθνικό επίπεδο, δεν μπορεί παρά να επαινεθεί. Ωστόσο, είναι πράγματι συζητήσιμο το αν το μέσο που επελέγη για την υλοποίηση του συγκεκριμένου σκοπού ήταν το βέλτιστο. Η αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης επ' ουδενί επιτυγχάνεται με ατέρμονες δικαστικές διενέξεις και ατελείωτες επαναλήψεις της δίκης.

98. Αν το εθνικό δικαστήριο, το οποίο έχει πλήρη γνώση του εθνικού δικαίου και της εθνικής δικονομίας, καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η διαδικασία αναθεωρήσεως που προβλέπεται από το άρθρο 21, παράγραφος 2, του νόμου 554/2004 δεν πληροί την απαίτηση αποτελεσματικότητας, όπως εκτέθηκε στο προηγούμενο τμήμα των παρουσών προτάσεων, τότε το ζήτημα των εναλλακτικών επιλογών για να επιτευχθεί η επιστροφή φόρων και τελών που εισπράχθηκαν κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης αποκτά εκ νέου σημασία. Προκειμένου να συνδράμω το εθνικό δικαστήριο, θα ήθελα να προσθέσω τις ακόλουθες καταληκτικές παρατηρήσεις.

99. Μπορεί να είναι χρήσιμο να σημειωθεί εκ προοιμίου ότι η υποχρέωση μη επιβολής φόρων, όπως ο επίμαχος στην υπόθεση της κύριας δίκης, έχει καθοριστεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου εδώ και αρκετό καιρό, όχι μόνον όσον αφορά τη Ρουμανία[54], αλλά και όσον αφορά άλλα κράτη μέλη[55]. Από αυτήν την άποψη, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η συζήτηση σχετικά με το αν η υποχρέωση επιστροφής του επίμαχου φόρου ανέκυψε μετά τις αποφάσεις του Δικαστηρίου στις υποθέσεις Manea ή Budișan και από ποια από τις δύο αυτές αποφάσεις αρχίζει να υπάρχει η υποχρέωση επανεξετάσεως, είναι κατά κάποιον τρόπο τεχνητή.

100. Τούτου λεχθέντος, επιθυμώ επίσης να υπογραμμίσω ότι στην έννομη τάξη της Ένωσης ήδη προβλέπονται μέσα επανορθώσεως στην περίπτωση που τα κράτη μέλη δεν συμμορφώνονται προς την υποχρέωση μη επιβολής τέτοιων φόρων, τα οποία, από μόνα τους, ίσως διασφαλίζουν μια πιο λεπτή ισορροπία μεταξύ της αρχής της ασφάλειας δικαίου και της απαιτήσεως αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης.

101. Πρώτον, υπάρχει μια γενική υποχρέωση, την οποία υπέχουν οι διοικητικές αρχές, και ιδίως οι φορολογικές αρχές, ως αρχές κράτους μέλους, να επιστρέφουν τους αχρεωστήτως καταβληθέντες φόρους. Θεωρώ ότι η δυνατότητα αυτή δεν εξαρτάται κατ' ανάγκην από την ύπαρξη εθνικής δικαστικής αποφάσεως με την οποία αναθεωρείται ή εξαφανίζεται προγενέστερη τελεσίδικη απόφαση που διατάσσει την καταβολή τέτοιων φόρων. Ασφαλώς, η επιστροφή μπορεί να προβλέπεται από την εθνική νομοθεσία (σε ορισμένες περιπτώσεις, για ορισμένα είδη πληρωμών που έχουν γίνει κατά το παρελθόν) χωρίς να απαιτείται να έχει προηγουμένως εξαφανιστεί η δικαστική απόφαση με την οποία επιβλήθηκε αρχικώς η υποχρέωση πληρωμής του φόρου. Επίσης, η συμμόρφωση προς την υποχρέωση επιστροφής σε διοικητικό επίπεδο δεν απαιτεί κατ' ανάγκην ότι οι διοικητικές αρχές πρέπει να επανεξετάσουν την αρχική διοικητική απόφαση, στο μέτρο που κατά το εθνικό δίκαιο υπάρχει απλά η δυνατότητα εκδόσεως νέας διοικητικής αποφάσεως με την οποία αναγνωρίζεται το δικαίωμα να επιστραφεί ο αχρεωστήτως καταβληθείς φόρος.

102. Δεύτερον, ακόμη και αν γίνει δεκτό ότι ο εθνικός νομοθέτης έχει στερήσει από τον εαυτό του τη βασική εξουσία να αποφασίζει σχετικά με πληρωμές από τον κρατικό προϋπολογισμό, πράγμα που όντως θα προκαλούσε έκπληξη, ούτως ή άλλως πάντα υπάρχει η δυνατότητα επανεξετάσεως των αρχικών διοικητικών αποφάσεων που εκδόθηκαν σε επιμέρους υποθέσεις, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που καθορίστηκαν από το Δικαστήριο με την απόφαση Kühne & Heitz[56].

54 Αρχής γενομένης με την απόφαση της 7ης Απριλίου 2011, Tatu (C-402/09, EU:C:2011:219).

55 Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 5ης Οκτωβρίου 2006, Nádasdi και Németh (C-290/05 και C-333/05, EU:C:2006:652) (σχετικά με την Ουγγαρία), ή της 18ης Ιανουαρίου 2007, Brzeziński (C-313/05, EU:C:2007:33) (σχετικά με την Πολωνία).

56 Απόφαση της 13ης Ιανουαρίου 2004 (C-453/00, EU:C:2004:17, σκέψη 28).

103. Τρίτον, πρόσωπα στην κατάσταση της O. M. Călin έχουν επίσης τη δυνατότητα να ασκήσουν αγωγή αποζημιώσεως κατά του κράτους μέλους που δεν επέστρεψε τον αχρεωστήτως καταβληθέντα φόρο.

104. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο σημειώνει, στη διάταξη περί παραπομπής, ότι κατά τον κρίσιμο χρόνο η αίτηση αναθεωρήσεως ήταν το μοναδικό ένδικο μέσο που είχε στη διάθεσή της η O. M. Călin. Ωστόσο, η Ρουμανική Κυβέρνηση, από την πλευρά της, επιβεβαιώνει με τις γραπτές της παρατηρήσεις ότι η O. M. Călin εξακολουθεί να έχει τη δυνατότητα ασκήσεως αγωγής αποζημιώσεως κατά του Δημοσίου.

105. Το Δικαστήριο υπενθύμισε πρόσφατα ότι «η αρχή του δεδικασμένου δεν αποκλείει την αναγνώριση της αρχής της ευθύνης του Δημοσίου *λόγω αποφάσεως δικαιοδοτικού οργάνου κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό* […]. Πράγματι, λόγω, ιδίως, του γεγονότος ότι η προσβολή, *με μια τέτοια απόφαση*, των δικαιωμάτων που αντλούνται από το δίκαιο της Ένωσης δεν μπορεί κανονικά πλέον να αρθεί, οι ιδιώτες δεν είναι δυνατόν να στερηθούν τη δυνατότητα να ζητήσουν τη διαπίστωση της ευθύνης του Δημοσίου προκειμένου να επιτύχουν με τον τρόπο αυτό τη νομική προστασία των δικαιωμάτων τους» [57].

106. Κατά συνέπεια, είναι σαφές ότι η αγωγή αποζημιώσεως κατά του Δημοσίου δεν προϋποθέτει την ύπαρξη εθνικής αποφάσεως η οποία επισήμως εξαφανίζει προγενέστερη δικαστική απόφαση με την οποία αποκλείεται η επιστροφή του αχρεωστήτως καταβληθέντος φόρου [58]. Ωστόσο, αυτό που είναι ελαφρώς λιγότερο σαφές είναι το αν η αγωγή αποζημιώσεως κατά του Δημοσίου μπορεί να ασκηθεί μόνον αν αυτή η τελεσίδικη δικαστική απόφαση έχει εκδοθεί από δικαστήριο το οποίο αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό –δηλαδή, από δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε τακτικά ένδικα μέσα [59].

107. Κατά την άποψή μου, στο πλαίσιο των αγωγών αποζημιώσεως κατά του Δημοσίου, ουδεμία αμφιβολία υπάρχει ως προς το ότι η προϋπόθεση ότι το δικαστήριο που φέρεται ότι έχει παραβιάσει το δίκαιο της Ένωσης πρέπει να είναι δικαστήριο που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό είναι πλήρως δικαιολογημένη όταν η *φερόμενη* παραβίαση του δικαίου της Ένωσης είναι *παράβαση της υποχρεώσεως* που υπέχουν τα δικαστήρια αυτά, δυνάμει του τρίτου εδαφίου του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, *να υποβάλλουν αίτηση προδικαστικής αποφάσεως* [60].

108. Ωστόσο, φρονώ ότι το ζήτημα αν η ίδια προϋπόθεση ισχύει σε άλλες περιπτώσεις, ιδίως σε εκείνες όπου η φερόμενη παράβαση ισοδυναμεί με αρκούντως σοβαρή παράβαση διατάξεως του δικαίου της Ένωσης, παραμένει ανοικτό.

109. Η γραμματική ερμηνεία της νομολογίας του Δικαστηρίου μπορεί, πράγματι, να συνεπάγεται ότι η προϋπόθεση αυτή όντως ισχύει στις περιπτώσεις κρατικής ευθύνης για δικαστικά σφάλματα. Ωστόσο, είναι σκόπιμο να υπενθυμιστεί ότι οι συγκεκριμένες κρίσεις έχουν εκφερθεί στο πλαίσιο υποθέσεων που αφορούσαν φερόμενη παράβαση της υποχρεώσεως υποβολής αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του τρίτου εδαφίου του άρθρου 267 ΣΛΕΕ [61]. Κατά συνέπεια, αυτή αύτη η

57 Απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ. (C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 58) [Η υπογράμμιση δική μου].

58 Ούτε απαιτεί την ύπαρξη προηγούμενης προδικαστικής αποφάσεως του Δικαστηρίου με την οποία διαπιστώνεται η ύπαρξη παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης στη συγκεκριμένη υπόθεση: βλ. απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 2010, Transportes Urbanos y Servicios Generales (C-118/08, EU:C:2010:39, σκέψη 38).

59 Βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα N. Wahl στην υπόθεση Tomášová (C-168/15, EU:C:2016:260, σημεία 37 έως 48) και απόφαση της 28ης Ιουλίου 2016, Tomášová (C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψεις 20 και 21).

60 Απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψεις 35 και 36).

61 Βλ. αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513), της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391), και της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târşia (C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 40).

φερόμενη έλλειψη νομιμότητας (πλημμέλεια) συνίστατο εν μέρει[62] στη μη υποβολή αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο. Μπορεί όμως αυτό να αποκλείσει αυτοδικαίως την ευθύνη άλλων εθνικών δικαστηρίων για παραβάσεις του δικαίου της Ένωσης πέραν (ή ανεξαρτήτως) της υποχρεώσεως υποβολής αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως[63];

110. Κατά την άποψή μου, αν η φερόμενη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης δεν συνίσταται, εν όλω ή εν μέρει, στη μη υποβολή αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως από δικαστήριο το οποίο υπέχει τη συγκεκριμένη υποχρέωση δυνάμει του τρίτου εδαφίου του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, αλλά σε παράβαση διαφορετικής διατάξεως του δικαίου της Ένωσης, τότε η φύση της ελλείψεως νομιμότητας ενδέχεται να μην απαιτεί κατ' ανάγκην την εξάντληση όλων των εθνικών ενδίκων μέσων πριν μπορέσει να ασκηθεί αγωγή αποζημιώσεως κατά του Δημοσίου[64].

V. Πρόταση

111. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στο ερώτημα του Curtea de Apel Ploieşti (εφετείου Ploieşti, Ρουμανία), ως εξής:

– Η απαίτηση ισοδυναμίας πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι, σε περιστάσεις όπως αυτές της διαφοράς της κύριας δίκης, δεν αντιτίθεται σε εθνική νομοθετική ρύθμιση, όπως αυτή έχει ερμηνευθεί από την εθνική νομολογία, κατά την οποία η προθεσμία υποβολής αιτήσεως αναθεωρήσεως τελεσίδικης αποφάσεως που συνιστά παραβίαση του δικαίου της Ένωσης είναι ένας μήνας και αρχίζει από την ημερομηνία επιδόσεως της τελεσίδικης αποφάσεως της οποίας ζητείται η αναθεώρηση. Αντιθέτως, η απαίτηση αποτελεσματικότητας και το πρώτο εδάφιο του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης μπορούν να αποκλείσουν ένδικο μέσο το οποίο, μολονότι παρεμβαίνει σε σημαντικό βαθμό στις αρχές της ασφάλειας δικαίου και του δεδικασμένου, δεν είναι αποτελεσματικό για την επίτευξη των σκοπών που επιδιώκει. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να καθορίσει τους σκοπούς αυτούς και να κρίνει αν το επίμαχο στην κύρια δίκη ένδικο μέσο υπηρετεί τους εν λόγω σκοπούς.

62 Δεδομένου ότι αυτή η έλλειψη νομιμότητας συνήθως συνδυάζεται με άλλη παράβαση των εφαρμοστέων κανόνων του δικαίου της Ένωσης, αφήνεται να νοηθεί ότι το εθνικό δικαστήριο, *καταλήγοντας* σε συγκεκριμένη ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, *χωρίς να* προβεί σε προδικαστική παραπομπή προς το Δικαστήριο, *παρά το γεγονός* ότι είναι δικαστήριο που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό, υπέπεσε σε (αρκούντως σοβαρή) παράβαση του δικαίου της Ένωσης.

63 Θα μπορούσε απλώς να σημειωθεί ότι ορισμένα εθνικά συστήματα περί της ευθύνης του Δημοσίου για δικαστικές παραβάσεις απαιτούν η έλλειψη νομιμότητας να έχει ορισμένη βαρύτητα, αλλά όχι, παράλληλα, την εξάντληση όλων των ενδίκων μέσων. Μπορεί να υπάρχουν περιπτώσεις όπου, για οποιονδήποτε λόγο, δεν υπάρχει εξάντληση των ενδίκων μέσων αλλά η παραβίαση του δικαίου εξακολουθεί να είναι αρκούντως σοβαρή ώστε να στοιχειοθετείται ευθύνη του Δημοσίου. Για παράδειγμα, ας φανταστούμε μια απόφαση πρωτοβάθμιου δικαστηρίου η οποία υπήρξε προϊόν απάτης ή διαφθοράς και ο ηττηθείς διάδικος δεν άσκησε έφεση κατ' αυτής επειδή τότε δεν γνώριζε την περίσταση αυτή. Ωστόσο, αν αυτός ο διάδικος λάβει αργότερα γνώση της διαφθοράς, ίσως ακόμη και μετά από την παρέλευση της αντικειμενικής προθεσμίας για την επανεξέταση της υποθέσεως, θα πρέπει να αποκλειστεί η ευθύνη του Δημοσίου αν η απόφαση αυτή έχει επίσης παραβιάσει το δίκαιο της Ένωσης; Ομοίως, τι ισχύει στην περίπτωση οριστικής διοικητικής αποφάσεως η οποία δεν προσβλήθηκε ενώπιον δικαστηρίου αλλά είχε βασιστεί σε εθνική νομοθεσία η οποία στη συνέχεια κρίθηκε ασύμβατη με το δίκαιο της Ένωσης; Στερείται ο διάδικος που ισχυρίζεται ότι έχει ζημιωθεί από αυτή τη διοικητική απόφαση τη δυνατότητα να ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως κατά του Δημοσίου λόγω του ότι δεν προσέβαλε την εν λόγω απόφαση ενώπιον δικαστηρίου, αν η ίδια διοικητική απόφαση ήταν απρόσβλητη;

64 Με όλες τις λοιπές προϋποθέσεις για την ευθύνη του κράτους να παραμένουν, ασφαλώς, οι ίδιες: βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 5ης Μαρτίου 1996, Brasserie du pêcheur and Factortame (C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψη 51), ή της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 51).